

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

WSTĘPNA WERSJA PRODUKTU

„ZINTEGROWANY MODEL KULTUROTERAPII MŁODZIEŻY ZAGROŻONEJ WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM”

**dr Janusz Skwarek
dr Bernard Panasiuk
mgr Monika Pałczyńska
mgr Magdalena Wierzańska**

Zamość, lipiec 2011

Spis Treści

ROZDZIAŁ I. PROFILAKTYKA W PROCESIE WYCHOWANIA	
I PRZECIWDZIAŁANIA WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU	3
ROZDZIAŁ II. KONCEPCJA ZINTEGROWANEGO MODELU KULTUROTERAPII	
MŁODZIEŻY ZAGROŻONEJ WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM.....	11
ROZDZIAŁ III. KOMPONENT BUDOWANIE SYSTEMU WARTOŚCI	
I KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	15
3.1 Podstawy teoretyczne	15
3.2 Cele i działania	19
3.3 Metody pracy.....	20
ROZDZIAŁ IV. KOMPONENT WYCHOWANIE PRZEZ KULTURĘ	
I KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI ARTYSTYCZNYCH	24
4.1 Podstawy teoretyczne	24
4.2 Cele i działania	26
4.3 Metody pracy.....	31
ROZDZIAŁ V. KOMPONENT EDUKACJA NAUCZYCIELI W ZAKRESIE	
STOSOWANIA KULTUROTERAPII W PROCESIE WYCHOWAWCZYM	35
5.1 Podstawy teoretyczne	35
5.2 Cele i działania	39
5.3 Metody pracy.....	41
ROZDZIAŁ VI. REZULTATY I PRODUKTY.....	43

ROZDZIAŁ I. PROFILAKTYKA W PROCESIE WYCHOWANIA I PRZECIWDZIAŁANIA WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU

Zjawisko wykluczenia społecznego jest złożone i istnieje wiele jego definicji. Mamy bowiem do czynienia z kilkoma nakładającymi się wymiarami wykluczenia i marginalizacji. Wykluczenie społeczne, które polega na niepodejmowaniu zwyczajowej i społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadaniu z niej, dotyczy osób, rodzin lub grup ludności, które¹:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (ubóstwo materialne),
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych, np. dezindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku branż czy regionów,
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy umożliwiający im: normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji, wejście na rynek pracy lub założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowywanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych,
- nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, co ma miejsce w wyniku niedorozwoju tych instytucji spowodowanego brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania,
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów,
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych,
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np.: przemocy, szantażu, indoktrynacji.

Wykluczenie społeczne w dokumencie „Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski” to „brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”.

Zgodnie z ustawą z dnia 13 czerwca 2003 roku² o zatrudnieniu socjalnym osoby zagrożone wykluczeniem społecznym to osoby, które ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie zaspokoić własnym staraniem swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo oraz uniemożliwiającej lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym.

Z badań w ramach projektu „Diagnoza społeczna 2009” wynika, że największy odsetek Polaków w wieku 16 lat i więcej zagrożonych jest wykluczeniem strukturalnym i fizycznym, jednak najsilniejszą przyczyną wykluczenia są kwestie materialne. W tym przypadku najmniejsza jest różnica między zagrożonymi a wykluczonymi, więc niemal 90% za-

¹ „Wykluczeni i wykluczenie społeczne w oczach pracowników samorządowych – analiza problemu i skuteczne metody przeciwdziałania (publikacja wydana w wyniku realizacji projektu „Wrażliwi społecznie”, realizowanego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Priorytetu VII, Działania 7.2, Poddziałania 7.2.1 „Aktywizacja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem społecznym”), Lublin - kwiecień 2010.

² Dziennik Ustaw Nr 122, poz.1143 2003 z późn. zm.

grożonych należy do grupy wykluczonych. Biorąc pod uwagę, że zadania pomocy społecznej są systemowo nastawione na pracę socjalną i wsparcie rodzin (finansowe, rzeczowe, poradnictwo, szkolenia), to pozostaje jeszcze do rozważenia jak w sposób systemowy zająć się dziećmi z tych rodzin, aby w możliwie najkrótszym czasie przywrócić je do zintegrowanego uczestnictwa w społeczeństwie³.

Na szczególną rolę profilaktyki w zwalczaniu wykluczenia społecznego zwraca uwagę Strategia Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007-2013 Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. W priorytecie Integracja społeczna szczególne zadanie przypada profilaktyce wykluczenia:

"Działanie 3.1 Zapobieganie powstawaniu ryzyka wykluczenia społecznego poprzez wzmacnianie roli i funkcji rodziny i wspólnoty lokalnej.

Zwrócenie szczególnej uwagi na właściwe warunki funkcjonowania rodziny i jakości życia jej członków, w szczególności dzieci oraz osób, które są zagrożone wykluczeniem społecznym, stanowi podstawowe kryterium działania w zakresie profilaktyki wykluczenia społecznego. Z tego tytułu należy koncentrować się na:

- *wspieraniu inicjatyw zapobiegających powstawaniu kryzysów życiowych i likwidacja barier, które mogą doprowadzić do sytuacji sprzyjających wykluczaniu społecznemu np. wskutek przemocy domowej i uzależnień;*
- *wspieraniu inicjatywy sprzyjających wzmacnianiu więzi społecznych i lokalnej solidarności społecznej;*
- *wspieraniu inicjatyw tworzących warunki rozwoju jednostek i grup społecznych opartych na równości szans, równego startu społeczno-zawodowego i równego traktowania we wszystkich sferach życia publicznego, bez dyskryminacji w szczególności ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, wyznawaną religię, przekonania, wiek i orientację seksualną....⁴.*

Istotne są także zmiany w funkcjonowaniu i definiowaniu współczesnej rodziny. Jeszcze nie tak dawno ogólnie przyjęta definicja rodziny brzmiała: „Rodzina to grupa społeczna, za podstawę której przyjmuje się instytucję małżeństwa i wynikający z niego stosunek pokrewieństwa lub adopcji”. Obecnie postuluje się odejście od jednej definicji rodziny w kierunku budowania typologii różnorodnych rodzin. Ta zmiana optyki staje się koniecznością – „standard matka, ojciec plus dziecko coraz częściej nie odpowiada rzeczywistości”⁵.

Na wykluczenie społeczne szczególnie narażone są osoby, które doświadczają przejawów dyskryminacji i uprzedzeń, oraz mają utrudniony dostęp do ważnych instytucji i zasobów społecznych. Szkoła z pewnością należy do tych instytucji, które w znacznym stopniu warunkują osiągnięcie sukcesu życiowego. Sukces szkolny zależy zaś m.in. od pozycji ucznia w klasie. Dziecko chętniej uczęszcza do szkoły, jeśli czuje się w klasie akceptowane i lubiane. Taka sytuacja daje mu możliwość społecznego rozwoju. Natomiast dziecko izolo-

³ Czapliński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2009*, www.diagnoza.com

⁴ MPiPS, www.pozYTEK.gov.pl

⁵ Kawula S. (2007b), *Mozaikowość i koloryt współczesnej rodziny. Szkic do portretu*, [w:] Kawula, S., Brągiel, J., Janke, A. W. (red.). *Pedagogika rodziny*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.

wane przez grupę rówieśniczą pozbawione jest tej możliwości, na skutek odrzucenia brakuje mu wielu socjalizacyjnych bodźców⁶.

Wykluczenie przez rówieśników prowadzi do obniżenia zaangażowania w zajęcia lekcyjne i spadku osiągnięć szkolnych⁷. Na izolację w klasie szkolnej szczególnie narażone są dzieci, które w jakiś sposób wyróżniają się z grupy. Na prawidłowe funkcjonowanie dziecka w szkole ma bowiem wpływ również współpraca tej instytucji z jego rodziną. Rodzice powinni stanowić integralną część szkoły. Celem [tego] partnerstwa jest wsparcie dziecka w pełnym rozwoju jego potencjału i osiągnięciu wysokiej jakości życia (...) ⁸.

Oddziaływanie profilaktyczne ma szczególne znaczenie w odniesieniu do dzieci i młodzieży w okresie dorastania (13 – 18 lat). Jest to faza rozwoju stanowiąca pomost pomiędzy dzieciństwem i dorosłością, w czasie której dokonuje się wiele intensywnych jakościowych zmian w osobowości człowieka. Zmiany te prowokowane intensywnym rozwojem biologicznym mają swój wyraz w emocjonalności i duchowości, od dążenia do większej samodzielności aż po określenie własnej tożsamości. Fazę tę najczęściej charakteryzuje brak integracji. Dlatego jest to czas podatny na zakłócenia i podejmowanie zachowań ryzykownych. Zachowania ryzykowne to działania zwiększające prawdopodobieństwo pojawienia się niekorzystnych psychologicznych, społecznych i zdrowotnych konsekwencji. Do najczęściej pojawiających się należą:

- palenie tytoniu;
- spożywanie alkoholu;
- używanie środków psychoaktywnych;
- zachowania agresywne i przestępcze;
- wczesna inicjacja seksualna.

Negatywne wzorce funkcjonowania społecznego, które przejmują dzieci w rodzinach, chroniczna frustracja ich potrzeb psychicznych od wczesnego dzieciństwa wypacza rozwój ich osobowości, wpływa destrukcyjnie na rozwój intelektualny i emocjonalny. Skutkuje to różnymi zaburzeniami w zachowaniu zarówno w zakresie rówieśniczych kontaktów interpersonalnych, jak i możliwości sprostania wymaganiom i nakazom zawartym w przypisanych jednostce rolach społecznych.

Pojęcie wychowania w potocznym znaczeniu obejmuje „wszelkie celowe oddziaływanie ludzi dojrzałych (wychowawców) przede wszystkim na dzieci i młodzież (wychowanków), aby w nich kształtować określone pojęcia, uczucia, postawy, dążenia”. Według Autora działania wychowawcze uwzględniają takie elementy jak: opieka, dostarczanie rozrywki i kultury, wychowanie fizyczne, umysłowe, moralne, społeczne, estetyczne, ideowe, jak również nauczanie lub szkolenie⁹. M. Nowak podkreśla fakt, że pojęcie wychowania pojmować należy również jako „(...) działalność mającą na celu niesienie koniecznej pomocy osobie ludzkiej w urzeczywistnieniu swojego człowieczeństwa. Pomoc ta jest konieczna dla pełnego rozwoju osoby ludzkiej i jedynie w jej kontekście możemy poszukiwać możliwości zrozumienia i reali-

⁶ Cudak H. (2003). *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.

⁷ Buhs E. S., Ladd G. W., Herald S. L. (2006), *Peer Exclusion and Victimization: Processes That Mediate the Relation Between Peer Group Rejection and Children's Classroom Engagement and Achievement*, Journal of Educational Psychology.

⁸ Mendel M. (2006), *Rodzina a edukacja małego dziecka*, [w:] Szlendak, T. (red.), *Małe dziecko w Polsce. Raport o sytuacji edukacji elementarnej*, Warszawa, Fundacja Rozwoju Dzieci.

⁹ Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2001, s. 19.

stycznego zdefiniowania tak podstawowych kategorii jak wolność i odpowiedzialność osoby ludzkiej oraz ujęcia kwestii wychowania do nich¹⁰.

Natomiast pojęcie opieki nad dzieckiem obejmuje działania podejmowane w związku z faktyczną albo potencjalną sytuacją zagrożenia, przy braku lub ograniczonych możliwościach przezwyciężenia tej sytuacji przez samo dziecko w celu zapewnienia prawidłowych warunków rozwoju i wychowania młodego pokolenia¹¹.

St. Górski określa *profilaktykę* jako zapobieganie występowaniu określonych niepożądanych stanów rzeczy. Autor wskazuje na znaczenie profilaktyki resocjalizacyjnej, która oznacza zapobieganie niepożądanym procesom i zjawiskom, będących przejawem patologii życia społecznego, do których zalicza się m. in. *przestępczość, alkoholizm, narkomanię, samobójstwa, prostytucję itp.* Do zjawisk patologicznych zaliczane są również wykołajenie społeczne dzieci i młodzieży. Warto podkreślić, że działalność zapobiegająca społecznemu wykołajeniu się nieletnich i młodocianych jest skuteczniejszym środkiem eliminowania tego zjawiska niż działalność resocjalizacyjna. St. Górski uważa, że związek między profilaktyką, a resocjalizacją jest podobny do związku między zapobieganiem chorobom, a leczeniem w medycynie, ponieważ zapobieganie epidemiom chorób masowych takich jak dżuma czy cholera jest skuteczniejsze niż leczenie tych chorób, które w masowej skali nie daje pozytywnych skutków¹².

Ciekawe doświadczenia w zakresie osiągania pozytywnych rezultatów w działalności profilaktycznej wśród dzieci i młodzieży szkolnej prezentuje J.J. Mc Whriter. Do podstawowych składników programów profilaktyki i wczesnej interwencji amerykańscy specjaliści zaliczają:

1. umiejętności życiowe,
2. komunikację interpersonalną,
3. radzenie sobie ze stresem,
4. strategię dokonywania zmian¹³.

Zdaniem J.J. Mc Whriter *kompetencja społeczna* jest to zdolność do korzystania z własnych możliwości w celu wpływania na środowisko oraz dla osiągnięcia pozytywnego rezultatu procesu rozwojowego. Do kompetencji społecznej zalicza się wiele umiejętności, które w efektywny sposób umożliwiają życie wśród ludzi. Wobec tego kompetencja społeczna jest zbiorem *umiejętności życiowych*. Do tych umiejętności zaliczyć można: zdolność do nawiązywania więzi i przyjaźni, zdolność wychodzenia z sytuacji konfliktowych bez uciekania się do stosowania przemocy, asertywność, zdolność do opierania się naciskom ze strony rówieśników oraz zdolność do nawiązywania prawidłowych relacji z osobami dorosłymi.

Umiejętności życiowych można i należy się uczyć. J.J. Mc Whriter podaje przykład praktycznego zastosowania tzw. *Modelu kształtowania umiejętności życiowych*, wykorzystywanego w amerykańskim systemie edukacyjno-wychowawczym. Kładzie się tu nacisk na *edukację* oraz *ćwiczenia*. Model ten nadaje się do zastosowania w szkołach podstawowych i średnich. Określa działania, których wykonanie należy do specjalistów zajmujących się zdrowiem psychicznym, psychologów, nauczycieli, pedagogów. Istnieją specjalne procedury wykorzystywane do wyrabiania umiejętności życiowych. Głównym założeniem dla realizacji

¹⁰ Nowak M., *Filozofia człowieka podstawą filozofii wychowania*, [w:] Adamski F. (red.), *Wychowanie personalistyczne*, Wyd. WAM, Kraków 2005, s. 346.

¹¹ Kelm A., *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa 2000.

¹² Górski St., *Metodyka resocjalizacji*, Warszawa 1985.

¹³ McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H., *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2005.

tej procedury jest podział zadania ogólnego na szereg drobnych etapów – części składowych. Każda część jest systematycznie realizowana krok po kroku: od najprostszych zadań do najbardziej złożonych. Każda *sesja treningowa* przebiega zgodnie z pięcioetapowym schematem:

1. wprowadzenie (nauczanie),
2. modelowanie (pokaz),
3. odgrywanie ról (ćwiczenie),
4. udzielanie informacji zwrotnych (wzmocnienie),
5. praca domowa (zastosowanie).

Na *etapie nauczania* udzielane są wyjaśnienia i wydawane są instrukcje. Przedstawiane jest tutaj uzasadnienie korzyści wynikających z posiadania danej umiejętności. Uczniowie otrzymują ustne polecenia dotyczące sposobu wykonania ćwiczeń. Następnie przystępuje się do *pokazu*. Uczniom przedstawia się model danej umiejętności (może to być film video lub scena odegrana przez trenera albo jednego z uczniów). Kolejnym elementem schematu jest *ćwiczenie*. Dzieci są zachęcane do naśladowania i korzystania ze swoich umiejętności podczas odgrywania ról w trakcie sesji treningowej. Sposób odgrywania scen ocenia się uwzględniając prawidłowe aspekty zachowań „udawanych” przez uczniów. Z kolei następuje etap określany jako *wzmocnienie*. Kolejni uczniowie odgrywający zachowania w różnych sytuacjach problemowych otrzymują informacje zwrotne i zachęty od pozostałych obserwatorów. W miarę potrzeby udzielane są dalsze wskazówki kształtujące i doskonalące sposób odtwarzania ról. Na koniec przechodzi się do praktycznego *zastosowania* zdobytych umiejętności. Uczniom poleca się wykorzystywanie nowo nabytych umiejętności w różnych sytuacjach, które napotkają w realnym życiu. Zapamiętują oni swoje doświadczenia i dzielą się nimi na najbliższej sesji. Wtedy omawiane są cechy zachowań efektywnych i nieefektywnych¹⁴.

Praktyczne zastosowania programów ćwiczenia umiejętności życiowych obejmuje: mediację koleżeńską w szkole, koleżeńską pomoc w nauce oraz wsparcie koleżeńskie.

Szkolna mediacja koleżeńską jest *techniką rozwiązywania konfliktów* wykorzystywaną przez uczniów. Odpowiednio wyszkoleni nastoletni mediatorzy pracują w zespołach „po dwóch”, ułatwiając rozstrzyganie sporów pomiędzy stronami dyskusji. Zaangażowanie uczniów w procesie mediacji zapewnia im zdobywanie umiejętności krytycznego myślenia, rozwiązywania problemów i samodyscypliny.

Rola uczniów pomagających w nauce polega na uczeniu kolegów zarówno w sposób formalny jak i nieformalny. Ich działania są planowane, kierowane i zlecane przez nauczyciela. Ta pomoc jest efektywnym sposobem zaspokajania indywidualnych potrzeb uczniów, wpływa na polepszenie wyników w nauce osobom, którym się pomaga. *Koleżeńską pomoc w nauce* pozytywnie wpływa na interakcje społeczne, wzajemne zrozumienie, motywację, nastawienia wobec szkoły, status w kręgu rówieśniczym.

Wsparcie koleżeńskie jest procesem, w którym odpowiednio przygotowani uczniowie wykonują zadania związane z pomocą interpersonalną: słuchają, proponują pomoc lub podsuwają alternatywne rozwiązania problemów. Jest to skuteczny sposób niwelowania negatywnego wpływu kręgów rówieśniczych¹⁵.

¹⁴ McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H., *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2005.

¹⁵ Tamże.

Istotnym elementem wyżej opisanego modelu są umiejętności związane z *komunikacją interpersonalną*. Brak dobrze rozwiniętych umiejętności komunikacji interpersonalnej często staje się przyczyną izolacji społecznej i odrzucenia przez otoczenie.

Większość programów opracowanych w celu rozwijania umiejętności komunikacji oferuje treningi: komunikacji werbalnej i niewerbalnej, nawiązywania zdrowych przyjaźni, unikania nieporozumień oraz rozwijania trwałych relacji uczuciowych (w tym miłosnych).

Nabywanie podstawowych *umiejętności komunikacji interpersonalnej* rozpoczyna się we wczesnym dzieciństwie. Opracowując program rozwoju umiejętności komunikacji interpersonalnej i profilaktyki problemów związanych z tą sferą należy uwzględnić wiek rozwojowy i poziom umiejętności ucznia¹⁶.

Trening asertywności jest techniką psychoedukacyjną opracowaną w celu redukcji braków specyficznych umiejętności społecznych oraz pomagania poszczególnym osobom w nawiązaniu lepszych interakcji z innymi ludźmi. Trening asertywności zmniejsza lęk przed bezpośrednim, uczciwym i spontanicznym wyrażaniem własnych poglądów i uczuć. Obejmuje on takie elementy jak: wyrażanie uczuć pozytywnych i negatywnych, zdolność do rozpoczynania jak również prowadzenia i kończenia rozmowy. Trening asertywności skupia się również na *ustanawianiu granic* i *wykazywaniu* inicjatywy. Osoby które wiedzą, w jaki sposób ustanowić granicę mogą przeciwstawić się nieodpowiedzialnym żądaniom. Wykazują one własną inicjatywę zachowują zdolność „do proszenia o to, co jest im potrzebne” oraz do aktywnego poszukiwania sensu życia¹⁷.

Innym ważnym aspektem treningu asertywności jest *komunikacja niewerbalna*. Siła głosu, płynność wypowiedzenia słów, wyraz twarzy, ruchy i postawa ciała, odległość między mówiącym a słuchaczem oraz kontakt wzrokowy stanowi informację samą w sobie.

Z doświadczeń amerykańskich wynikają następujące stwierdzenia:

- Dzieci amerykańskie uczą się, by patrzyły innym w oczy zarówno podczas konfrontacji społecznych o charakterze pozytywnym, jak i negatywnym. Główny nurt kultury amerykańskiej traktuje patrzenie ludziom w oczy jako wyraz pewności co do własnej pozycji, wiedzy i atrakcyjności,
- Uczniowie dowiadują się też, że zachowanie bierne może zostać zastąpione przez techniki zachowań asertywnych oraz, że reakcje asertywne w odróżnieniu od agresywnych świadczą o lepszym przystosowaniu do radzenia sobie z konfliktami i gniewem,
- Wszystkie programy ćwiczenia zachowań asertywnych powinny również uwzględniać udział w nich uczniów wychowanych w kulturach, które bezpośredni kontakt wzrokowy traktują jako wyraz braku szacunku lub agresji¹⁸.

Również wyniki amerykańskich badań przynoszą interesujące wnioski, wpływające z powyższych rozważań. Okazało się, że dzieci które trenowały zachowania asertywne wykazały:

- niższą absencję szkolną niż ich rówieśnicy wyłączeni z programu,
- rzadziej chorowały,
- otrzymywały wyższe oceny,
- miały korzystniejszy obraz siebie,

¹⁶ Tamże.

¹⁷ McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H., *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2005.

¹⁸ Tamże.

- potrafiły mocniej opierać się naciskom rówieśników, którzy skłaniali ich do palenia tytoniu, picia alkoholu i używania narkotyków.

Ponadto zastosowanie treningów opierania się naciskom i odmawiania przynosiły oczekiwane rezultaty. Przede wszystkim specyficzne umiejętności opierania się naciskom i odmawiania pomagają uczniom należącym do grupy ryzyka odeprzeć negatywne wpływy społeczne. Takie treningi pomagają w rozpoznawaniu i nazywaniu społecznych wpływów i nacisków oraz rozwijaniu umiejętności umożliwiających oparcie się takim wpływom. Treningi umożliwiają też przeciwstawianie się różnym formom nacisku począwszy od wywieranych przez media i reklamę, do nacisków jakie wywierają rówieśnicy. Na przykład presja ze strony rówieśników może przybierać postać docinków, przyjacielskich nacisków, podstępów, prowokacji, kłamstw, gróźb fizycznych i społecznych lub zupełnego milczenia. Uczniom biorącym udział w sesjach treningowych demonstruje się typowe przykłady każdego z rodzajów nacisku. Dzieci uczone są strategii opierania się naciskom i odmawiania. Uczniowie ćwiczą sami i obserwują innych ćwiczących, każdą ze strategii opierania się i odmawiania. Włączają się w odgrywanie ról, by nabyć wprawę w stosowaniu każdej z technik. Wszyscy mają możliwość wielokrotnego powtarzania i korygowania sposobu wykonywania ćwiczeń, co daje im pewność, że będą potrafili właściwie reagować również w realnym życiu¹⁹.

Interesujące doświadczenia posiadają amerykańscy pedagodzy także w zakresie *radzenia sobie ze stresem*. Wielu młodych ludzi odczuwa lęk i napięcie. Lęk wiąże się z niepożądanymi cechami osobowości:

- brakiem zdolności do działania w sposób niezależny od innych,
- przesadnym pragnieniem bycia w zgodzie z obowiązującymi zasadami; przykładaniem zbyt dużej wagi do ocen,
- krytycznym nastawieniem do samego siebie,
- postawami sprowadzającymi niepowodzenia²⁰.

Relaksacja i wizualizacja są użytecznymi technikami korygującymi niektóre negatywne aspekty lęku i napięcia. Techniki relaksacji mogą zmniejszać napięcie nerwowe oraz ograniczać wiele jego negatywnych skutków psychologicznych. Ponadto relaksacja pomaga: przezwyciężyć zmęczenie, unikać negatywnych reakcji na stres, zmniejszyć poziom lęku, poprawić umiejętności społeczne i stosunki interpersonalne, zwiększyć pewność siebie oraz zmniejszyć depresję i poprawić samoocenę. Wyniki amerykańskich badań wskazują, że relaksacja pomaga uczniom we właściwym zachowaniu się w szkole, w kształtowaniu pozytywnego myślenia o sobie jak również poprawia interakcję z rówieśnikami.

Zanotowano pozytywne efekty w nauce umiejętnościach czytania, wymowy, matematyki, a nawet osiągnięć sportowych. Relaksacja jest również cennym narzędziem pomagającym w skupieniu uwagi na wykonywanych czynnościach i pomaga w zmniejszeniu impulsywności. Ćwiczenia relaksacyjne ułatwiają redukcję lęku oraz „samowzmocniania” się przez zmniejszenie napięcia mięśniowego. Większość treningów relaksacji wykorzystuje oryginalne procedury opracowane przez Jacobsona. Samo mówienie komuś by się odprężył nie wystarcza. Jacobson opracował specyficzną technikę, w której człowiek może osiągnąć stan głębokiej relaksacji mięśni. By spowodować relaksację konkretnego mięśnia, czy grupy mięśni, dana osoba kładzie się w wygodnej pozycji i naprzemiennie napina i rozluźnia główne grupy mięśni. Faza skurczu ulega następnie stopniowemu wygaszaniu, aż do momentu

¹⁹ McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H., *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2005.

²⁰ Tamże.

gdy znika całkowicie, czemu towarzyszy rozluźnienie mięśni i świadomość braku ich napięcia²¹.

Kolejną techniką relaksacyjną jest *wizualizacja*. Wykorzystywana jest do zmniejszenia napięcia i wzmacniania poczucia komfortu oraz uczenia odruchu relaksacyjnego. Nauczyciel zazwyczaj prosi dziecko, aby wyobraziło sobie jakąś pełną spokoju sytuację (np. fale uderzające łagodnie o brzeg, huśtanie na huśtawce w ogrodzie przed domem lub siedzenie przed rozpalonym kominkiem). Dostępne są specjalne teksty i nagrania ułatwiające dzieciom wyobrażenie sobie takich scen. Kasety będące w sprzedaży zawierają muzykę, opisy i nagrania rzeczywistych odgłosów środowiska (śpiew ptaków, szum wody, szelest liści). Wizualizacja w formie kierowanych fantazji umożliwia młodemu człowiekowi konfrontację z sytuacjami stwarzającymi mu trudności i rozwijanie samokontroli. Wówczas dana osoba zagłębia się w świat wewnętrznych doświadczeń, w którym wyobrażenia zaprzęgana jest do ułatwiania specyficznych przemian psychicznych i fizjologicznych²².

Z zaprezentowanych badań i analiz wynika, że działalność profilaktyczna stanowi istotny element procesu wychowania dzieci i młodzieży i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Pozwala w sposób bardzo wymierny zapobiegać różnorodnym zagrożeniom występującym współcześnie wśród młodych ludzi. Warto również czerpać pomysły z doświadczeń innych krajów, w których podobne zjawiska stanowią poważne problemy społeczne.

Z uwagi na kluczową rolę profilaktyki w działalności pedagogicznej i przeciwdziałaniu wykluczeniu proponuje się wdrożenie „Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym”. Szczegółowa koncepcja zawarta jest w kolejnych rozdziałach niniejszego, wstępnego opracowania.

²¹ McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H., *Zagrożona młodzież*, Warszawa 2005.

²² Tamże.

ROZDZIAŁ II. KONCEPCJA ZINTEGROWANEGO MODELU KULTUROTERAPII MŁODZIEŻY ZAGROŻONEJ WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM

Pojęcie „kultura” oznacza ogół stworzonych przez ludzi wartości naukowych, społecznych, artystycznych i technicznych oraz procesy tworzenia tych wartości. Współcześnie pojmuje się kulturę zarówno jako efekty, jak i procesy tworzenia dóbr. Są to normy, wartości i wzory zachowań, wytworzone przez ludzi dzieła obejmujące wartości naukowe i artystyczne, jak również społeczne i techniczno-cywilizacyjne²³.

Terapia rozumiana jako działalność człowieka dla drugiego człowieka, podporządkowana jest nakazowi działania na rzecz cudzego dobra. Ten postulat wynika ze współcześnie obowiązującej normy społecznej odpowiedzialności rozumianej jako nakaz opieki nad słabszymi i bezradnymi, których los (czy osobiste dobro) zależy od innych. Pomagając potrzebującym terapeuta powinien przestrzegać należnych wszystkim ludziom praw wyrażających się w stosunku osobowym do potrzebujących opieki. Dla Emanuela Levinasa stosunek osobowy oznacza „uznanie odrębności, niezależności, godności drugiego człowieka, który jest wartością najwyższą [...] „jako osoba, którą (jak pisze dalej) winienem obdarzyć szacunkiem i za którą mam być odpowiedzialny tylko dlatego, że jest inna ode mnie”. Podobne intencje zawiera idea humanitas, której treść dotyczy okazywania poszanowania i zainteresowania, respektowania wolności i godności oraz działania dla dobra osób starszych i potrzebujących pomocy²⁴.

Kulturoterapeuta w procesie terapeutycznym „pracuję sobą” oznacza zachodzący kontakt terapeutyczny pomiędzy terapeutą a pacjentem i jest najważniejszym czynnikiem leczącym w psychoterapii. A trzeba powiedzieć, że każda metoda kulturoterapeutyczna w dużej mierze opiera się na psychoterapii. Dlatego też osoba decydująca się na pracę w charakterze terapeuty (kulturoterapeuty) musi przejawiać pewne właściwości osobowe, bez których wręcz nie wolno podejmować się roli terapeuty. Te właściwości to²⁵:

- empatia – rozumienie i wczuwanie się w uczucia pacjenta. Zdolność, bez której niemożliwy jest trwały i zdrowy kontakt terapeutyczny,
- życzliwość – ciepło, sympatia, akceptacja, bezpieczeństwo. Okazywanie pozytywnego stosunku do pacjenta,
- autentyczność – bezpośredniość, szczerość, brak tendencji obronnych, ucieczkowych.

Posiadanie wspomnianych cech osobowych, niezależnie czy są one właściwościami naturalnymi, czy wyuczonymi jest warunkiem koniecznym lecz niewystarczającym przy wykonywaniu zawodu kulturoterapeuty. W pracy w roli terapeuty wysoce szkodliwy jest brak wiedzy. Terapeuta niewykształcony „podobnie jak niewykształcony lekarz, krzywdzi ludzi, ponieważ podejmuje się ich badania i leczenia, choć nie ma wystarczającej wiedzy”. Dlatego kulturoterapeuta powinien wykazać się następującą wiedzą i umiejętnościami:

- znajomością podstawowych umiejętności pomagania,
- znajomością podstawowych umiejętności społecznych,

²³ Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984, s. 151.

²⁴ Kieracińska A., *Sytuacja społeczna człowieka starego*, [w:] Saran J., *Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w okresie przemian*, Wyd. UMCS, Lublin 2000.

²⁵ Winnicka – Gburek J., *Artysta jako terapeuta. Dyskusja o definicji arteterapii*, [w:] Jankowski D. (red.), *Edukacja kulturalna w życiu człowieka*, UAM, IPA, Kalisz 1999, s. 317.

- znajomością charakterystyki podstawowych zaburzeń psychopatologicznych w wymiarze wystarczającym do podjęcia pracy w wielodyscyplinarnym zespole terapeutycznym (leczniczym).

Obowiązkiem kulturoterapeuty jest stałe i systematyczne pogłębianie wiedzy, rozwijanie umiejętności zawodowych zwłaszcza, że techniki, zasady i formy pomocy stale się ulepszają. Ponadto jeżeli kulturoterapeuta pragnie wykorzystywać w swojej pracy terapeutycznej metody i techniki arteterapeutyczne, musi poszerzyć swoją wiedzę i umiejętności o zagadnienia:

- znajomość podstawowych metod i technik współczesnej arteterapii (muzykoterapii, biblioterapii, choreoterapii, dramaterapii, arteterapii wizualnej, terapii reminiscencyjnej i narracyjnej w przestrzeni profilaktyczno - edukacyjnej i rehabilitacyjno – leczniczej,
- podstawowa wiedza o sztuce, twórczym procesie i partycypacji w kulturze,
- podstawowa wiedza prawna w aspekcie pracy terapeutycznej z wykorzystaniem wytworów sztuki artystycznej.

Przykładem „dobrych praktyk” zastosowania kulturoterapii w praktyce może być praca resocjalizacyjna pracowników Katedry Pedagogiki WSZiA w Zamościu oraz studentów z osadzonymi w zamojskim zakładzie karnym. Realizowane są tam specjalnie przygotowane programy oddziaływań resocjalizacyjnych z udziałem studentów wolontariuszy, którzy prowadzą różne zajęcia terapeutyczne. Elementy muzykoterapii zostały również wykorzystane przez dr Janusza Skwarka, pedagoga z WSZiA podczas zajęć terapeutycznych z dziećmi i młodzieżą w ramach projektów „Bez barier” i „Azymut na sukces”, realizowanych przez WSZiA w jednej z zamojskich szkół podstawowych i gimnazjalnych w ramach Poddziałania 9.1.2. PO KL w latach 2008-2010. Cele zajęć zostały określone następująco:

- ujawnienie i rozładowanie zablokowanych emocji i napięć u dzieci i młodzieży,
- osiągnięcie integracji w grupie, poprawy komunikacji interpersonalnej,
- nauka odpoczynku i relaksacji,
- usprawnienie funkcji percepcyjno-motorycznych,
- uwrażliwienie na muzykę,
- poprawienie kondycji psychofizycznej, wzrost pozytywnego nastawienia do życia i wzmocnienie sił witalnych.

Realizowane projekty przyniosły pozytywne rezultaty w zakresie poprawy sytuacji wychowawczej i szkolnej uczniów objętych wsparciem.

Powyższe rozważania o wpływie kultury na proces wychowania dzieci i młodzieży stanowiły podstawę do stworzenia „Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym”.

Model ten dotyczy oddziaływań skierowanych do gimnazjalistów w przedziale wiekowym od 13 do 16 roku, zagrożonych wykluczeniem społecznym, u których występują problemy adaptacyjne w środowisku szkolnym i niebezpieczeństwo wcześniejszego opuszczenia systemu edukacji oraz ich rodzin.

Celem głównym projektu jest ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego wśród młodzieży gimnazjalnej w Zamościu. Ten nadrzędny cel doprecyzowują cele szczegółowe, które zostały określone w sposób następujący:

- rozwój aktywności nauczycieli w zakresie pracy pedagogicznej z młodzieżą trudną,
- zmiana negatywnych postaw życiowych i zachowań wśród dzieci i młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym,

- upowszechnienie innowacyjnych metod wczesnej interwencji pedagogicznej, jak również profilaktyki wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży (w tym zagranicznych, wypracowanych u partnera projektu).

W rezultacie uzgodnień z Instytucją Pośredniczącą na etapie negocjowania realizacji projektu doprecyzowano cele szczegółowe, które brzmią następująco:

- wdrożenie i przekazanie nauczycielom w 3 szkołach, uczestniczących w testowaniu Modelu, 2 nowoczesnych narzędzi badania zjawisk społecznych w klasie oraz 3 nowych technik pracy z młodzieżą trudną, uwzględniających specyfikę płci,
- zmniejszenie o 30% w stosunku do stanu przed rozpoczęciem realizacji projektu w 3 szkołach, w których będzie testowany Model, liczby negatywnych zachowań i postaw życiowych młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, mierzonej liczbą problemowych zachowań uczniów,
- ukształtowanie, w trakcie realizacji projektu, u co najmniej 15 nauczycieli w szkołach uczestniczących w testowaniu Modelu, nowych kompetencji w zakresie wykorzystania innowacyjnych metod wczesnej interwencji pedagogicznej i profilaktyki wykluczenia społecznego (w tym zagranicznych, wypracowanych u partnera komponentu współpracy ponadnarodowej), uwzględniających specyfikę interwencji ze względu na płeć odbiorców.

Model opiera się na wykorzystaniu kilku ważnych czynników mających wpływ na proces wychowawczy: systemie wartości i kompetencji społecznych, wychowaniu przez kulturę z uwzględnieniem kształtowania kompetencji artystycznych oraz edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej. Należy podkreślić, że kulturoterapia pomaga zapobiegać pogłębianiu się patologii społecznych, wpływa na rozwój zdolności, które mają urzeczywistnić pragnienia i zamierzenia dziecka. Pomaga również uzewnętrznić emocje, pragnienia, myśli, spojrzeć na nie z bliska oraz pomóc w dostrzeżeniu ich przez innych. Wydobywa z młodzieży siłę oraz energię, które wspierają ją we własnym rozwoju.

Dlatego w skład Modelu wchodzi następujące elementy:

- 1. Komponent budowy systemu wartości i kompetencji społecznych;**
- 2. Komponent wychowania przez kulturę i kształtowania kompetencji artystycznych;**
- 3. Komponent edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej.**

Innowacyjność proponowanego podejścia polega w szczególności na:

- kompleksowości oddziaływań profilaktycznych, skierowanych do uczniów, rodziców i nauczycieli,
- oparciu procesu wychowawczego na systemie wartości podstawowych (dobro, piękno, prawda, miłość, przyjaźń, itp),
- nauce kompetencji społecznych, które często u dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych są słabo rozwinięte (np. umiejętność pracy w grupie, rozwiązywania konfliktów, radzenia sobie ze stresem),
- zastosowaniu nowoczesnych technik terapeutycznych w pracy z młodzieżą np. arteterapii, muzykoterapii, dramaterapii.

Model proponuje rozwiązania, które mogą przyczynić się do zmniejszenia nakładów na wsparcie młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym. Ważne jest rów-

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

niez zintegrowanie aktywności różnych instytucji, (MCPR, szkoła, uczelnia wyższa), przez co ich działania nie będą się powielały, ale uzupełniały.

ROZDZIAŁ III. KOMPONENT BUDOWANIE SYSTEMU WARTOŚCI I KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH

3.1 Podstawy teoretyczne

Ludzkie życie społeczne jest życiem grupowym, w którym zarówno w sposób zorganizowany, jak i spontaniczny dochodzi do wielorakich interakcji międzyludzkich, będących lekcją lub treningiem umiejętności społecznych. Ta nauka psychospołeczna obejmuje proces kształtowania naszych postaw, zachowań, systemu wartości, rozwijania i doskonalenia komunikacji interpersonalnej oraz radzenia sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych.²⁶ Proces nauki psychospołecznej człowieka zawierający się w socjalizacji, rozpoczyna się w rodzinie, następnie kontynuowany jest wśród rówieśników, w szkole, sąsiedztwie i pracy. We wszystkich tych grupach dochodzi do spontanicznej nauki, często determinowanej kulturą i tradycją, a inicjowanej wszystkimi interakcjami interpersonalnymi.

Wieloczynnikowe uwarunkowania zmian psychospołecznych społeczeństwa wiążą się ze zmianami modelu rodziny, funkcji rodziny, ról rodzicielskich, postaw młodego pokolenia, jego umiejętności oraz sfery aksjologicznej. Współcześnie raporty z badań społecznych donoszą o kryzysie wartości, który nastąpił wraz z rozwojem kultury konsumpcjonizmu i minimalizacji uczestnictwa w kulturze właściwej.²⁷ Degradacja osobowości jednostki, prowadzi do degradacji psychospołecznej grupy, stąd też przyszłościową inwestycję w dobro społeczeństwa stanowi wsparcie prawidłowego wychowania i socjalizacji człowieka.

Kompetencje zawodowe i społeczne są również wypadkową uwarunkowań kulturowych oraz obowiązującego systemu normatywnego danej grupy społecznej. Zatem dla efektywnej socjalizacji jednostki ważne jest przyswojenie odpowiednich, społecznie pożądaných kompetencji społecznych oraz istotnego dla społeczeństwa systemu wartości.

D. Sikorski wskazuje na różne określania wartości²⁸. W kontekście kompetencji społecznych zasadne zdaje się określenie uwzględniające orientację na jednostkę i społeczeństwo. Zorientowanie na jednostkę w definiowaniu wartości odwołuje do teorii motywacji Kluckhohn, który uważa, że wartość jest koncepcją czegoś godnego pożądania. Koncepcją, która wpływa na wybór spośród dostępnych sposobów, środków i celów działania. Oznacza to, że wartości są czynnikiem selektywności w określaniu aspiracji jednostki. A zatem wartości tworzą różne układy i mają swoje odpowiedniki w zachowaniach i postawach. Aspiracje natomiast można utożsamiać z potrzebami świadomymi, odnoszącymi się do wartości aktualnie nieposiadanych, lub takich, które wymagają ciągłego odnawiania, a są oceniane jako warte pożądania.²⁹

Podejmując temat wychowania do wartości K. Olbrycht, zaznacza, że należy oddzielić analizę wartości w kontekście osób dorosłych od procesu tworzenia systemu wartości u dzieci i młodzieży. W tym aspekcie należy zwrócić się do psychologii i badań nad rozwo-

²⁶ Wierzańska M., *Rola konfliktu w procesie rozwijania kompetencji społecznych metodą pracy grupowej*, [w:] Zamojskie Studia i Materiały, Zamość 2009.

²⁷ Instytutu Socjologii UW, Program „Szkoła bez przemocy”, ESPAD, Badania Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie oraz Pracowni Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”; badania Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu.

²⁸ Maslow 1964, Gerstman 1971, Reykowski 1977, Jałowiecki 1978, Świda 1979, Frankl 1998.

²⁹ Sikorski D., *Wartości i aspiracje współczesnej młodzieży*, www.lcez.lublin.pl/pliki/wartosci_i_aspiracje_mlodziemy.doc

jem sądów ewaluacyjnych. Proces nadawania znaczenia przebiega w trzech fazach: powstawania standardów hedonistycznych, konformistycznych i poznawczych. A zatem, młody człowiek określa za pozytywne i wartościowe to co kojarzy z przyjemnością, to co akceptowane jest przez jego otoczenie (rodzinę, grupę rówieśniczą) oraz ostatecznie co stanowi jego samodzielną obiektywną korzystną ocenę.

Warto zauważyć, że istnieje ścisły związek pomiędzy wartościami a aspiracjami człowieka. Jeśli przyjmiemy, że aspiracje to zespół dążeń wyznaczonych przez hierarchię wartości, które jednostka akceptuje i zamierza osiągnąć w bliższej lub dalszej przyszłości, to stanowią one jeden z ważniejszych motywów ludzkiego działania. Zatem to aspiracje kierują procesem uczenia się jednostki, jej działalnością twórczą oraz mają silny wpływ na podejmowanie przez jednostkę działań innowacyjnych, zmierzających do przekształcania i doskonalenia samego siebie oraz swego środowiska. Ważne jest, więc dla prawidłowego rozwoju jednostki, aby posiadała ona aspiracje, które będzie mogła osiągać i realizować, gdy są one na miarę jej możliwości.³⁰

Współczesne, młode pokolenie wydaje się wskazywać jako ważne wartości rodzinne ale z drugiej strony dominują zachowania i postawy egocentryczne: własny sukces i satysfakcja, silna autonomia jednostki, brak przywiązania do miejsca, materializm, niska empatia i altruizm.³¹ Zgodnie z danymi z badań³² współczesna młodzież (*pokolenie „Y”, pokolenie cyberspace, ponowoczesności*) akceptuje zachowania nieakceptowane przez minione pokolenia co sugeruje diametralne zmiany w systemie wartości młodego społeczeństwa. Efektem tego zróżnicowania jest problem komunikacji i porozumienia pomiędzy pokoleniami: rodzice, nauczyciele a młodzież. Biorąc pod uwagę egocentryczne i indywidualistyczne nastawienie dzisiejszych nastolatków, można wnioskować, że poczucie dobra ogólnego grupy, a tym samym społeczeństwa przestaje dla nich stanowić wartość. W związku z powyższym, bez odpowiedniego systemu wartości jednostek istnienie grup społecznych, w tym rodziny jest zagrożone.

Zdaniem Skarżyńskiej kompetencje społeczne i interpersonalne możemy rozpatrywać jako umiejętność realizowania celów społecznych, czy też jednostkowych nie naruszając dobrych stosunków z otoczeniem. Termin ten jednak czasami nasuwa problemy definicyjne, bowiem pojawiają się terminy stosowane zamiennie lub łącznie: kompetencje społeczne, inteligencja społeczna, emocjonalna, zdolności społeczne, umiejętności. Jednak u podłoża znaczeniowego tych pojęć, znajdujemy skuteczne, efektywne funkcjonowanie w kontaktach z innymi. Strelau wprowadza znaczenie zdolności społecznych jako umiejętne przystosowania się do społeczeństwa.³³ Często termin ten jest utożsamiany z inteligencją społeczną, którą współcześnie rozumiemy jako zdolność do trafnego przetwarzania informacji o charakterze społecznym. Wg E. Starostki warto przytoczyć definicję kompetencji społecznych rozumianych jako pojęcie nadrzędne, obejmujące poznawcze, emocjonalne i społeczne umiejętności oraz zachowania, które przyczyniają się do skutecznej socjalizacji jednostki.

³⁰ Sikorski D., *Wartości i aspiracje współczesnej młodzieży*, www.lcez.lublin.pl/pliki/wartosci_i_aspiracje_mlodziemy.doc

³¹ Badania przeprowadzone przez Instytut Socjologii UW (raport z maja 2011r.) wskazały, że większość ofiar i świadków przemocy szkolnej pozostaje bierna, ignorując daną sytuację.

³² Instytutu Socjologii UW, Program „Szkoła bez przemocy”, ESPAD, Badania Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie oraz Pracowni Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”, badania Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu.

³³ Nie zapominajmy o teorii inteligencji wielorakich.

Natomiast umiejętności, określają konkretne zachowania obserwowalne. Zatem obserwując umiejętności interakcji jednostki z innymi, możemy ocenić jej kompetencje społeczne.³⁴

M. Agryle wyróżnia dwa rodzaje kompetencji społecznych:

- powszechne umiejętności społeczne potrzebne do funkcjonowania w społeczeństwie,
- profesjonalne umiejętności społeczne, potrzebne w wielu zawodach.³⁵

Różni autorzy wzmacniają różne kompetencje społeczne: E. Nęcka zwraca uwagę na umiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych, Spitzberg i Cupach podkreślają zdolność do budowania więzi emocjonalnych, Borkowski umiejętność działania w ramach oczekiwań społecznych, Kowalik koncentruje się na umiejętnościach komunikacji werbalnej i niewerbalnej, a Sillars i Weisberg wskazują na wartość umiejętności tworzenia strategii porozumienia, współpracy i współdziałania.³⁶

Należy pamiętać, że skoro kompetencje społeczne powstają w trakcie treningu psychospołecznego codziennego życia w grupie, czyli podczas procesu socjalizacji i wychowania, to nie bez znaczenia są też i czynniki wewnętrzne jednostki: osobowość, temperament, inteligencja ogólna, społeczna, emocjonalna.³⁷

Reasumując, możemy przyjąć za Borkowskim, że kompetencje społeczne to spójny, funkcjonalny, wykorzystywany w praktyce oraz uwarunkowany osobowościowo zestaw wiedzy, doświadczenia, zdolności, umiejętności społecznych. Zestaw ten umożliwia jednostce podejmowanie i rozwijanie twórczych relacji i związków z innymi osobami, aktywne współuczestniczenie w życiu różnych grup społecznych, zadowalające pełnienie różnych ról społecznych oraz efektywne, wspólne pokonywanie pojawiających się problemów.³⁸

Przyjmując, że kompetencje społeczne mają służyć efektywnej realizacji celów społecznych w ramach przyjętych dla danej grupy norm, należy przedstawić ich poszczególne elementy.

Borkowski podkreśla znaczenie takich elementarnych kompetencji jak:

- wiedza społeczna,
- myślenie prospołeczne,
- społeczne doświadczenie,
- osobowość społeczna,
- inteligencja emocjonalna i społeczna.³⁹

Mellibruda wyróżnia cztery wymiary stosunków międzyludzkich zawierających się w następujących umiejętnościach:

- wzajemne zrozumienie i poznawanie się,
- tworzenie klimatu wzajemnego zaufania,
- pomaganie oraz wywieranie wpływu,
- rozwiązywanie problemów i konfliktów.⁴⁰

Natomiast zdaniem R.C. Rinn i A. Markle jako istotne należy uznać:

- umiejętności komunikacyjne,

³⁴ Starostka E., *Kompetencje społeczne, a możliwości interpersonalne*, <http://psychologia.nt.pl>

³⁵ Agryle M., *Psychologia stosunków międzyludzkich*, PWN, Warszawa 2002.

³⁶ Starostka E., *Kompetencje społeczne, a możliwości interpersonalne*, <http://psychologia.nt.pl>

³⁷ Tamże.

³⁸ Borkowski J., *Podstawy psychologii społecznej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2003.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Mellibruda J., *Ja ty my. Psychologia możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, PTP, Warszawa 2003.

- umiejętności asertywne,
- umiejętności wzmacniania i podtrzymywania innych (nagradzania),
- umiejętności wyrażania siebie.⁴¹

Najbardziej komplementarne rozróżnienie poszczególnych kompetencji zawiera:

- nagradzanie, czyli umiejętność udzielania wzmocnień społecznych, które wpływają na utrzymanie związku, podniesienie atrakcyjności oraz umożliwiają wywieranie większego wpływu na osobę,
- empatię i umiejętność podejmowania ról innych osób, które są ważne zwłaszcza w pracy zespołowej, psychoterapii, związkach emocjonalnych z ludźmi,
- asertywność, czyli umiejętność obrony własnych przekonań bez okazywania agresji,
- komunikację werbalną i niewerbalną,
- inteligencję społeczną i umiejętność rozwiązywania problemów i konfliktów,
- umiejętność korzystnej autoprezentacji.⁴²

Literatura przedmiotu wskazuje, że umiejętności komunikacyjne stanowią podstawę kształtowania kompetencji społecznych człowieka oraz kształtują jego wizerunek, decydując o naszych relacjach interpersonalnych. Zatem wczesny trening psychospołeczny daje możliwości zminimalizowania zagrożenia wykluczenia społecznego wśród dzieci i młodzieży oraz rozwoju ich osobowości. Ponadto wzmocnienie systemu rodzinnego o warsztat doskonalący umiejętności komunikacyjne w rodzinie (rodzice-rodzice, rodzice-dziecko, rodzeństwo między sobą) wzbogaca stymulację wychowanków, którzy mogą brać przykład z rodziców. Dla kształtowania pozytywnych relacji w rodzinie proponuje się warsztaty rozwijające inteligencję emocjonalną (postawy i zachowania empatyczne dające możliwość zrozumienia zdania, opinii i postawy innych), posługiwanie się komunikatem typu „ja” oraz podstawowe umiejętności mediacyjne, które minimalizują sytuacje agresywne i konfliktowe.

Nieodzowną formą wchodzenia w grupę rówieśniczą jest komunikacja interpersonalna (werbalna i niewerbalna), stanowiąca sposób przekazywania informacji, idei, postaw i stanów psychicznych.⁴³ Z. Nęcka definiuje proces komunikacji, jako celowe podejmowanie w określonym kontekście wymiany werbalnych, wokalnych i niewerbalnych sygnałów-symboli dla skutecznego współdziałania.⁴⁴ Aby doskonalić umiejętności należy najpierw zdiagnozować kompetencje i niekompetencje w każdym z tych zakresów komunikacji, bowiem warunkują one nie tylko efektywne funkcjonowanie w grupie ale i zdobywanie osiągnięć edukacyjnych w szkole.

Wszystkie czynniki utrudniające transfer informacji nazywamy szumami bądź barierami komunikacyjnymi. Te można podzielić na bariery o charakterze fizycznym lub psychicznym, np.:

- *różnice kulturowe* - interpretacja tej samej wypowiedzi przez kilka osób może być zupełnie różna, ponieważ każdy posiada własny kontekst poznawczy (bagaż doświadczeń: tradycje, kulturę, wiedzę), który w sposób nieświadomy wpływa na sposób myślenia,
- *braku umiejętności aktywnego słuchania*,

⁴¹ Oleś M., *Asertywność u dzieci*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998.

⁴² Terelak J., Bałdys J., *Płeć psychologiczna a kompetencje społeczne u kobiet na stanowiskach kierowniczych średniego szczebla*, [w:] Witkowski S.A. (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, Wyd. UW, Wrocław 2003.

⁴³ Podeworna H., *Grupy i zbiorowości społeczne*, (w:) Polakowska-Kujawy J. (red.), *Socjologia ogólna*, Oficyna wydawnicza SGH, W-wa 2002, s. 81-87.

⁴⁴ Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1996, s. 109.

- *brak umiejętności decentracji* - trafne zrozumienie rozmówcy możliwe jest dzięki umiejętności przyjęcia jego perspektywy, punktu widzenia i rozumienia,
- *utrudnienia percepcyjne* - problemy zrozumienia rozmówcy mogą wynikać ze sposobu wypowiedzi: zbyt szybkie tempo, niewyraźna artykulacja wyrazów, jękanie się, etc.,
- *stereotypy* - większe zainteresowanie osobami o wyższym statusie społecznym lub degradacji ze względu na pełnione role w grupie lub wręcz stygmatyzację,
- *wybiórczość uwagi* - poważnym utrudnieniem jest koncentrowanie się jedynie na określonych faktach zamiast na całokształcie wypowiedzi,
- *samopoczucie* - sposób patrzenia na życie w dużej mierze zależy od uwarunkowań psychologicznych. Wartości, poglądy, cele wyznaczają ogólne i relatywnie stałe ramy natomiast stan psychofizyczny doraźnie zmienia sposób postrzegania zdarzeń.⁴⁵

Biorąc pod uwagę rozprzestrzeniające się zjawisko przemocy i cyberprzemocy wśród młodzieży należy pomyśleć o rozwijaniu postawy asertywnej i empatycznej, co umożliwi przyjęcie odpowiedniej postawy wobec sytuacji problemowych (wg badań większość ofiar i świadków przemocy w szkołach zachowuje bierność⁴⁶). Asertywność pozwala jednostce ochronę swoich praw i potrzeb nie posługując się zachowaniami agresywnymi oraz nie przyjmując postawy unikania. Przyjmowanie takiej postawy wymaga świadomości swoich praw i potrzeb, umiejętności komunikacyjnych oraz pewności siebie. Z asertywnością jest bezpośrednio związana z inteligencją emocjonalną. Ważnym elementem kształtowania osobowości i kompetencji społecznych jest moduł doskonalenia umiejętności zarządzania i rozumienia własnych emocji, które często stają się przyczyną sytuacji trudnych i konfliktowych pomiędzy ludźmi.

Pewne działania i zachowania są konstruktem, które dzieci i młodzież nabywają w sposób nieświadomy poprzez obserwację swojego otoczenia. Przejmując te schematy zachowań, posługują się nimi nie analizując ich słuszności. Dlatego też zasadne są treningi rozwijające umiejętności mediacyjne, które pomagają rozwiązywać konflikty, zastępując zachowania agresywne asertywnymi. Ponadto odpowiednio kształtowane postawy młodych mediatorów dają możliwość oddziaływania ich przykładem na pozostałych rówieśników.

Mediacje i komunikacja interpersonalna, wydają się być kluczowymi umiejętnościami w rozwijaniu kompetencji społecznych dzieci i młodzieży oraz kompetencji wychowawczych rodziców oraz nauczycieli. Tak więc najefektywniejszy system profilaktyki wykluczenia społecznego, powinien obejmować rozwijanie kompetencji społecznych wszystkich grup skupionych w szkole, która tworzą dzieci, rodzice i nauczyciele.

3.2 Cele i działania

Zgodnie z założeniami *Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*, postawiono następujące cele główne i szczegółowe w module *Budowania systemu wartości i kompetencji społecznych*:

1. *Ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego wśród młodzieży gimnazjalnej oraz ich rodzin w Zamościu*

⁴⁵ Rzeczowska M., *Komunikacja interpersonalna*, MediWeb.pl

⁴⁶ Badania projektu „Szkoła bez przemocy”, raport maj 2011.

- a. Doskonalenie umiejętności komunikacji interpersonalnej uczniów i rodziców,
 - b. Rozwijanie umiejętności posługiwania się komunikatem typu „ja” przez dzieci i rodziców,
 - c. Kształtowanie umiejętności mediacyjnych i rozwiązywania konfliktów,
 - d. Rozwijanie zainteresowań rodzin szeroko pojętą kulturą oraz zdrową rekreacją,
 - e. Rozwijanie umiejętności autoprezentacji i redukcji stresu.
2. *Rozwój aktywności nauczycieli w zakresie pracy pedagogicznej z młodzieżą trudną*
- a. Doskonalenie warsztatu pedagogicznego z zakresu aktywizujących metod rozwijających kompetencje społeczne uczniów,
 - b. Rozwijanie umiejętności mediacyjnych,
 - c. Doskonalenie umiejętności diagnostycznych,
 - d. Kształtowanie umiejętności pracy grupowej,
 - e. Doskonalenie umiejętności kształtowania relacji i więzi grupowych.
3. *Zmiana negatywnych postaw życiowych i zachowań wśród dzieci i młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym*
- a. Kształtowanie postawy asertywnej w celu minimalizacji postaw agresywnych i unikających u uczniów,
 - b. Kształtowanie postaw empatycznych wychowanków,
 - c. Kształtowanie tolerancji i akceptacji wobec różnorodności postaw i cech charakteru,
 - d. Aktywizowanie i podtrzymywanie aktywnego udziału w kulturze i społeczeństwie,
 - e. Kształtowanie systemu wartości zgodnego z normami społecznymi,
 - f. Budowanie więzi emocjonalnych w grupie rówieśniczej.

Działania realizujące powyższe cele, to warsztaty komunikacji interpersonalnej, autoprezentacji, mediacji, relaksacji, asertywności oraz organizacja zajęć plenerowych w dniach wolnych od nauki. Biorąc pod uwagę, że jest to pokolenie gimnazjalistów „nowej generacji”, należy uwzględnić pracę grupową w celu rozwijania kompetencji społecznych z uwzględnieniem metod aktywizujących w formie zajęć warsztatowych, działań plenerowych integrujących ze środowiskiem lokalnym i stanowiących alternatywę do spędzania czasu wolnego przez Internetem. Nie należy jednak zapominać, że atrakcyjne są dla tej grupy środki multimedialne, zatem zajęcia warsztatowe powinny w racjonalny sposób uwzględniać wykorzystanie nowych technologii, rozwijających umiejętności praktycznego i korzystnego z nich użytkowania.

3.3 Metody pracy

W celu realizacji modułu *Budowania systemu wartości i kompetencji społecznych*, będących częścią *Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*, można zaproponować następujące metody aktywizujące:

Ćwiczenia grupowe (metoda działalności zespołowej oraz technika decyzji grupowej), które skłaniają do aktywności wszystkich wychowanków, ułatwiają poznanie, wzmacniają integrację i spójność grupy, budują klimat zaufania i otwartości, uczą konstruktywnego rozwiązywania konfliktów i problemów, podejmowania decyzji i odpowiedzialności. Ćwiczenia prowadzone w atmosferze życzliwości przyczyniają się do wzrostu atrakcyjności grupy i efek-

tów społecznego uczenia się. Aktywne uczestnictwo w ćwiczeniach grupowych powoduje wzrost empatii, tolerancji, umiejętności współżycia z innymi, wyposaża w praktyczne umiejętności kierowania własnym rozwojem. Z kolei nauczycielom – wychowawcom ćwiczenia grupowe pozwalają uatrakcyjnić pracę, jak również bliżej poznać uczniów.⁴⁷

Zabawa w szkole może znaleźć zastosowanie jako metoda wspierająca inne formy organizacyjne w nauczaniu przedmiotów szkolnych oraz metoda kształtująca osobowość wychowanka, praktykowana zwłaszcza na zajęciach pozalekcyjnych. Była ona stosowana i propagowana już w przeszłości np.: przez Platona odnoszącego się do swobody uczestnictwa, Kwintyliana który urozmaicał lekcje „zabawą naukową”, czy też A. Komeńskiego i J. H. Pestalozziego, którzy wykorzystywali tzw. ruchomy alfabet.⁴⁸ Proces wychowania można uatrakcyjnić poprzez zastosowanie: *zabaw ułatwiających wejście w grupę* (służące lepszemu poznaniu się uczestników i otoczenia), *rozluźniających* (zabawy ruchowe, tańce integracyjne), *ułatwiających wprowadzanie nowego tematu* (odwołujące się do doświadczeń, potrzeb, oczekiwań grupy), *umożliwiających samoocenę* (poznanie własnej hierarchii wartości, własnych reakcji), *integrujących duże grupy*.

Pedagogika zabawy proponuje również stosowanie: *gier dydaktycznych* polegających na przedstawieniu treści w formie zagadkowego problemu i poszukiwaniu rozwiązań według proponowanych reguł, metod wymiany myśli (*gry symulacyjne*), *metod dramowych* (gry z podziałem na role), jak również *metod informacji zwrotnej* (tzw. feed back) (Marcinkowska, 1998). Ciekawym uzupełnieniem są *gry strategiczne*, w tym również *planszowe* czy też *terenowe*, dające możliwość łączenia symulacji i dramy.

W odróżnieniu od konwencjonalnych metod, zabawy te angażują uczestnika nie tylko w zakresie zrozumienia omawianego zagadnienia lecz również włączają jego aktywne uczestnictwo, pozwalając wzbogacać wiedzę poprzez zdobywanie doświadczenia przy rozwiązywaniu konkretnych zadań. Ponadto dają możliwość zaobserwowania przebiegających procesów komunikacyjnych i emocjonalnych u siebie oraz w kontekście grupy, sprawdzenia swoich predyspozycji, umiejętności oraz potrzeb.

Kolejną propozycją są *zabawy interakcyjne*, które wg. Klausa W. Vopel’a są swoistą interwencją prowadzącego lub uczestnika grupy w aktualną jej sytuację. Prowadzi ona do uaktywnienia członków grupy w określony sposób, ujęty w regułach i określonych warunkach, umożliwiających osiągnięcie celu nauczania. Zabawy interakcyjne wg autora i wielu praktyków są możliwe do wykorzystania, do pracy z każdym rodzajem grupy (ze względu na wiek i charakter: grupa zadaniowa, pracownicza, terapeutyczna) oraz w różnych fazach jej rozwoju.⁴⁹ Metody te umożliwiają połączyć indywidualny potencjał intelektualny oraz umiejętności społeczne poszczególnych uczestników w toku pracy grupowej, stymulującej aktywność każdego uczestnika. Jest to „samonapędzający” się mechanizm działania. Praca przy pomocy tych zabaw daje możliwość rozwijania i doskonalenia komunikacji interpersonalnej, zdolności postrzegania, wyjaśniania związków, radzenie sobie z własnymi i cudzymi uczuciami, rozwój osobowości w zakresie ról prywatnych i zawodowych, prowadzenie grupy, planowania życia, podejmowanie decyzji, rozwiązywania konfliktów, kreatywność i fantazję, współpracę, samoakceptację.⁵⁰

⁴⁷ Chomczyńska-Miliszkiewicz M., Pankowska D., *Polubić szkołę*, WSiP, Warszawa 1995.

⁴⁸ Adamowska L., *O rodzajach zabaw*, (w:) Kędzior-Niczyporuk E. (red.), *Wprowadzenie do pedagogiki zabawy*, Wyd. KLANZA, Lublin 2003b.

⁴⁹ Vopel W. K., *Poradnik dla prowadzących grupy*, Wyd. Jedność, Kielce 2004.

⁵⁰ Tamże.

Człowiek z natury lubi być aktywny, działać, współtworzyć, wytwarzać. Jednak pasywne warunki nie motywują go do podejmowania inicjatywy. Stąd też należy podkreślić kolejny element wykorzystywany w zabawach interakcyjnych: ciekawość otoczenia, która motywuje do działania i twórczości. Pełna aktywizacja umożliwia pełne uczestnictwo w wielu procesach, obserwację swojego zachowania w różnych konfiguracjach, zestawieniach osobowych, uwarunkowaniach sytuacyjnych, podejmowania różnorodnych aktywności: negocjacji, komunikacji werbalnej i niewerbalnej, dyskusji, decyzji, aktywności fizycznej oraz odgrywania różnych ról: przywódczych, partnerskich i podległych. Tak więc metody te umożliwiają na samopoznanie własnych reakcji, predyspozycji i możliwości rozwoju osobowości. Odpowiednio dobrane zabawy interakcyjne umożliwiają zaktywizowanie jednostek unikających rywalizacji oraz uczą kreatywnej kooperacji jednostki o charakterze dominującym.

Podstawą tych metod jest zabawa, mająca swoją własną konwencję, przestrzeń, ale i zasady. Z jednej strony mamy określone reguły realnie oddające ogólnospołeczne zasady funkcjonowania grup a z drugiej strony nadaje swobodną atmosferę pozbawioną negatywnego, hamującego stresu w rozwiązywaniu zadań. Atmosfera zabawy wywołuje stres stymulujący, ciekawość motywuje do działania, a działanie uczy poprzez zdobywanie doświadczenia.

Wśród różnych metod resocjalizacyjnych na uwagę zasługuje *trening sprawności psychologicznych*. Metoda ta (u nas częściej nazywana zręczności społeczne – psychological skills) ma na celu kształtowanie umiejętności przydatnych do życia w grupie społecznej – społeczeństwie i jest kierowana do ludzi zagrożonych wykluczeniem społecznym. Proces nauki sprawności psychologicznych/ społecznych zawiera cztery etapy:

- modelowanie (prezentacja sprawności przed grupą o zdecydowanym deficycie⁵¹),
- odgrywanie roli (odgrywanie danej sprawności przez wszystkich członków grupy: do wykorzystania *technika socjodramy*⁵², *dramy*⁵³ lub *gier dramatycznych*⁵⁴),
- korygowanie skutków osiągnięć (omówienie wcześniejszej gry oraz sprawności na forum grupy- *metoda informacji zwrotnej - feedback*),
- przeniesienie i utrwalenie rezultatów wyuczonej sprawności (zastosowanie sprawności do życia codziennego).

Przedmiotem takiego treningu jest przyswojenie sobie między innymi następujących sprawności: prośba o pomoc, udzielanie wskazówek, wyrażanie uczuć, przedstawienie skargi, perswadowanie, empatyczna reakcja na innych ludzi, wypełnianie poleceń, reagowanie na niepowodzenia, reagowanie na skargi, przygotowanie do nieprzyjemnej rozmowy, wyrażanie odpowiedzialności, reagowanie na złość, postępowanie w przypadku odrzucenia przez innych itd.⁵⁵

W celu doskonalenia umiejętności komunikacyjnych właściwe są *metody oparte na słowie: pogadanka oraz wszelkie formy dyskusji*, moderowanej lub swobodnej, dające moż-

⁵¹ Metoda modelowania, jest powszechną metodą wychowawczą polegającą na dawaniu dobrego przykładu i wzoru. Dlatego też w przypadku uczestnictwa rodziców i nauczycieli w proponowanym programie, istnieje możliwość kształtowania aktywnej postawy uczniów do zmiany poprzez naśladowanie swoich opiekunów i wychowawców.

⁵² Spontaniczne odgrywanie i omawianie problemów/sytuacji w grupie.

⁵³ Wielostronny rozwój osobowości wychowanków poprzez odgrywanie scenek dotyczących problemów ogólnoludzkich i społecznych a nie osobistych, uczy reakcji na sytuacje trudne.

⁵⁴ Analiza aktualnych problemów ogólnie społecznych i kulturowych za pomocą odgrywania scen teatralnych(zabawa w teatr: kostiumy, scenariusze itp.).

⁵⁵ Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wyd. „Żak”, Warszawa 1998.

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

liwość ćwiczenia wypowiedzi oraz komunikacji niewerbalnej podczas wystąpień. Jeżeli dyskusje są osadzone w konwencji zabawy, zmniejszają stres związany z sytuacją ekspozycji społecznej. Zabawa słowna, to również negocjacje, które mogą występować w połączeniu z myśleniem logicznym podczas gier strategicznych oraz *technika burzy mózgów* umożliwiająca rozwijanie myślenia twórczego i rozwiązywania problemów.

ROZDZIAŁ IV. KOMPONENT WYCHOWANIE PRZEZ KULTURĘ I KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI ARTYSTYCZNYCH

4.1 Podstawy teoretyczne

Grupę docelową, do której skierowany jest *Zintegrowany Model Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym* stanowią gimnazjaliści, zagrożeni wykluczeniem społecznym i problemami adaptacyjnymi w środowisku szkolnym i ich rodziny.

Podstawą każdej kultury są wartości i normy. Dają one ludziom poczucie sensu życia i stanowią zespół wskazówek do właściwego postępowania. M. Konopczyński uważa, że od poziomu stopnia ich przyswojenia oraz umiejętności właściwego stosowania zależy jakość naszej egzystencji. Kultura współtworzy najważniejsze cechy naszej tożsamości umożliwiając ludziom samorealizację w pełnionych rolach społecznych. Poprzez uczestnictwo w kulturze człowiek może prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie, zaspokajając swoje potrzeby i osób z najbliższego otoczenia.⁵⁶

Dzisiaj jakość życia człowieka można łączyć również z uczestnictwem każdego z nas w kulturze. Piękno jest jedną z wartości w życiu człowieka, a przecież muzyka, literatura, czy szeroko pojęta sztuka wpływa pozytywnie na psychikę człowieka. Wartości wyznaczają działalność życiową ludzi, pomagają realizować sens życia, ale przede wszystkim zwiększają jakość bytu człowieka. Podstawę wartości stanowi człowiek i jego godność, a również prawda, dobro i piękno. Z powodu licznych zagrożeń, współczesnej cywilizacji, potrzeba wychowania ku wartościom wydaje się być celem nadrzędnym.⁵⁷

W związku z powyższym warto zwrócić uwagę na działania terapeutyczne, a zarazem również wychowawcze określane mianem arteterapii. Sztuka pomaga każdemu człowiekowi w ogólnej poprawie jego kondycji psychicznej, fizycznej, a nawet społecznej, dlatego tego rodzaju pomoc nazywamy arteterapią. *Arteterapia* jest powiązana z naukami społecznymi, medycznymi oraz sztukami pięknymi i poprzez swoje działania służy ludziom, którzy chcą zadbać o własną psychikę, odprężenie i radość życia, w celu lepszej adaptacji indywidualnej i społecznej.⁵⁸ Można stwierdzić, że arteterapia w swoich działaniach zajmuje się tymi cechami osobowości i przedmiotami doznań, które stanowią dla człowieka wartości psychiczne, fizyczne i duchowe wynikające z procesu wartościowania, w którym wychowanie przez sztukę jest w właściwie oddziaływaniem poprzez wartości.⁵⁹

W arteterapii stwarzane są możliwości wyrażania ekspresji negatywnych uczuć i zarazem inicjowanie ekspresji pozytywnych uczuć, co pozwala na redukcję do minimum uczuć negatywnych. Podczas zajęć arteterapeutycznych występują w nich ekspresja twórcza i związane z nią sytuacje traumatyczne stanowią same w sobie najlepszą terapię. Jest tu zawarta droga do wewnętrznych przeżyć, które w ekspresji są eksponowane i zarazem neu-

⁵⁶ Konopczyński M. (red.), *Kultura i resocjalizacja*, Wydawnictwo Przemysłowe WEMA, Warszawa 2006.

⁵⁷ Skwarek J., *Kształcenie dorosłych w świetle wymagań współczesnego życia*, Wyd. WSZiA w Zamościu, Zamość 2006.

⁵⁸ Rudowski T., *Studia nad arteterapią w ujęciu aksjologiczno-psychologicznym*, Warszawa 2009.

⁵⁹ Tamże.

tralizowane poprzez różne formy i treści działań twórczych. Dzięki takim działaniom przywracana jest równowaga wewnętrzna i wzrasta zaufanie do własnych wyborów.⁶⁰

Kolejne ważne pojęcie to muzykoterapia. Możliwości jej wykorzystania w profilaktyce i resocjalizacji są naprawdę ogromne. Jak stwierdza P. Ochwandowski i M. Sęk, *muzykoterapia* poprzez wielopoziomowy wpływ muzyki na stan psychofizyczny i rozwój człowieka jest jedną z coraz częściej stosowanych metod oddziaływania diagnostycznego, rehabilitacyjnego, terapeutycznego i profilaktycznego. Może być częścią leczenia psychoterapeutycznego, ukierunkowaną na potrzeby psychologiczne i stanowi celowe i zaplanowane wykorzystanie elementów muzyki jako środków stymulacji, oraz ekspresji emocjonalnej i komunikacji niewerbalnej w procesie diagnozy, leczenia i rozwoju osobowości człowieka.

Autorzy wyróżniają dwie formy muzykoterapii: muzykoterapię receptywną oraz muzykoterapię aktywną. *Muzykoterapia receptywna* skupia się na odbiorze muzyki, a jej najczęstsze zastosowanie to aktywizacja, relaksacja bądź wzmocnienie przeżyć. Polega ona na wysłuchaniu materiału muzycznego o określonym ładunku emocjonalnym. Po prezentacji utworów muzycznych następuje dyskusja terapeutyczna dotycząca skojarzeń wywołanych muzyką. Dobór muzyki i prowadzenie dyskusji zależy od wielu czynników m.in. tematu zajęć, poruszanego problemu itp. Natomiast *muzykoterapia aktywna* skupia się na formie wykonawczej w oparciu o podstawowe sposoby aktywności muzycznej takie jak: gra na instrumentach, elementach rytmiki, tańca i innych. W przebiegu terapii ważny element stanowi etap eksploracyjny, który jest oparty na formach technik grupowych, gdzie uczestnicy otrzymują informacje zwrotne, na temat ich poziomu emocji, relacji z grupą terapeutyczną.

Zajęcia muzykoterapeutyczne w przypadku osób wykluczonych społecznie powinny dotyczyć takich problemów jak: rozładowanie napięć, niwelowanie zachowań agresywnych oraz trudności przystosowawczych. Na tym etapie prowadzone mogą być działania kulturalno-oświatowe np. sportowe, muzyczne, plastyczne itp. oraz spotkania indywidualne z psychologiem czy też wychowawcą. P. Ochwandowski i M. Sęk zauważają również, że ciekawym obszarem wykorzystania zajęć muzycznych mogą być programy profilaktyczne. Jedną z wielu propozycji muzykoprofilaktyki jest organizacja spotkań muzycznych, na których każdy z uczestników ma możliwość zaprezentowania swoich pasji muzycznych, wymiany poglądów, zapoznania się z innymi, mniej znanymi gatunkami muzyki. Możliwości zastosowania elementów muzycznych w profilaktyce w ciekawy sposób wypełniają wolny czas uczestników i wpływają korzystnie na prawidłowy rozwój psychofizyczny, rozładowanie napięć emocjonalnych, uwrażliwienie na muzykę, odkrycie i rozwinięcie nowych umiejętności itp.⁶¹

Mając na uwadze dorastanie kulturowe, wiek gimnazjalny jest okresem, w którym uczeń przekształca się z biernego odbiorcy kultury w świadomego i aktywnego jego współtwórcę. Młodzież coraz bardziej interesuje się literaturą, muzyką, malarstwem, rzeźbą, filmem. Wyrazem upodobań jest coraz większe uczestnictwo w zespołach muzycznych, zajęciach plastycznych, teatralnych, choreograficznych itp. Pod wpływem artystycznych doznań upodobania młodzieży znajdują wyraz także w próbach samodzielnej twórczości muzycznej, plastycznej czy literackiej. Szerokie uczestnictwo w różnorodnych formach aktywności artystycznej jest potwierdzeniem istnienia silnych potrzeb natury estetycznej u młodzieży.

W ostatnich latach gimnazjaliści preferują przede wszystkim słuchanie muzyki młodzieżowej, kino, wideo oraz połączenie muzyki i obrazu w formie wideoklipów. Młodzież lubi

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże.

spędzać czas w dyskotekach i skupia swoje zainteresowanie na komputerze z dostępem do Internetu. Obecne zainteresowanie młodzieży literaturą jest niewielkie, chociaż „kultowi autorzy” cieszą się dużym powodzeniem. Udział w wydarzeniach kulturalnych, takich jak spektakle teatralne, koncerty muzyki artystycznej, czy wystawy plastyczne cieszą się znacznie mniejszym powodzeniem⁶².

Lata transformacji ustrojowej przyniosły zmianę w „sytuacji kulturalnej” nastolatków w Polsce. Po okresie izolacji od zachodniej pop-kultury młodzież znalazła się w sytuacji „euforycznego oszołomienia, zachłyśnięcia propozycjami wolnego rynku kultury”. Po krótkim okresie bezkrytycznego zachwyty nadszedł czas refleksji środowisk, którym sprawy wychowania młodego pokolenia były bliskie. Zauważono potrzebę nowoczesnej edukacji kulturalnej, dopuszczającej „równoprawność kultury słowa mówionego i pisanego oraz kultury obrazu w różnych postaciach, w możliwie pełny sposób ukazujące zarówno szanse, jak i zagrożenia płynące ze świata mediów”⁶³.

W wielu opracowaniach szczególne miejsce zajmuje analiza zainteresowań⁶⁴ młodzieży w okresie dorastania, które stopniowo krystalizują się i stają się względnie trwałym składnikiem osobowości. Zainteresowania młodzieży mogą dotyczyć różnych obszarów. Na szczególną uwagę zasługują pojawiające i kształtujące się zainteresowania zawodowe, poznawcze i ogólnie światopoglądowe oraz te, które związane są z własnymi przeżyciami psychicznymi. Zainteresowania zawodowe wynikają z rozpoczynającego się procesu myślenia o własnej przyszłości i dotyczą zwykle wyboru drogi dalszego kształcenia, rodzaju przyszłej pracy w kontekście własnych zainteresowań, marzeń i szeroko rozumianych możliwości. Wiek dorastania jest także okresem rozbudzenia zainteresowań ogólnych, dotyczących problemów przyrodniczych, filozoficznych i społecznych. Rozważania młodzieży często dotyczą zagadnień sensu życia, śmierci, czasu, przestrzeni z tendencją do „filozofowania” i przyjmowania stanowisk skrajnych lub idealistycznych, które również wpływają na kształtowanie się podstaw światopoglądowych. Przejawem wieku dorastania jest także rozwój zainteresowań życiem psychicznym zarówno własnym, jak i innych, wnikliwa samoanaliza i samoocena własnych przeżyć, doznań i zachowań z jednoczesną próbą pracy nad własnym charakterem. Wyrazem zainteresowania własną psychiką jest częsta potrzeba zwierzeń do osób bliskich, twórczość poetycka i literacka, czy prowadzenie dzienników lub pamiętników⁶⁵.

4.2 Cele i działania

Zgodnie z założeniem *Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*, postawiono następujące cele w module *Wychowanie przez kulturę i kształtowanie kompetencji artystycznych*:

- Kształtowanie pozytywnego stosunku do przejawów działań artystycznych,

⁶² Za: Obuchowska I., *Adolescencja*, [w:] Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 180.

⁶³ Kossowski P., *Miejsce telewizji w życiu nastolatków*, „Forum Nauczycieli – Gimnazjum”, MAC Edukacja S. A., Kielce 2002, nr 1, s. 3 - 12.

⁶⁴ Por. Super D. E., *Psychologia zainteresowań*, PWN, Warszawa 1972, s. 22-24.

⁶⁵ Jurkowski A., *Charakterystyka rozwojowa ucznia*, [w:] Strelau J., Jurkowski A., Putkiewicz Z. (red.), *Podstawy psychologii dla nauczycieli*, PWN, Warszawa 1977, s. 252 - 254.

- Kształcenie umiejętności gry na instrumentach muzycznych (gitara, keyboard), w oparciu o proste tematy i utwory muzyczne,
- Kształcenie umiejętności niezbędnych do korzystania z kultury i jej rozumienia z wykorzystaniem nowoczesnej techniki audialnej i multimedialnej,
- Kształtowanie nawyków wytrwałości i systematyczności w działaniu,
- Kształtowanie współodpowiedzialności za wyniki pracy zespołowej,
- Poznanie podstawowych form wypowiedzi teatralnych, filmowych, plastycznych i muzycznych poprzez własną aktywność artystyczną,
- Rozwijanie poczucia estetycznego, uwrażliwienie na piękno otaczającego świata, kształcenie umiejętności wartościowania działań i efektów artystycznych,
- Rozwijanie poczucia poszanowania własności dóbr intelektualnych – przestrzeganie praw autorskich;
- Rozwijanie postaw tolerancji w stosunku do zdolności, wiadomości i umiejętności kolegów,
- Rozwijanie samodzielności w rozwiązywaniu zadań,
- Rozwijanie twórczości muzycznej, plastycznej, filmowej i teatralnej jako sposobów wyrażania własnych przeżyć i stanów emocjonalnych,
- Rozwijanie umiejętności dostrzegania powiązań muzyki, plastyki, teatru, filmu z innymi dziedzinami życia,
- Rozwijanie umiejętności wartościowania artystycznego,
- Rozwijanie umiejętności wykorzystywania zdobyczy technicznych we wszelkich formach działalności artystycznej związanej z kulturoterapią, ze szczególnym uwzględnieniem oprogramowania komputerowego,
- Rozwijanie zainteresowań i zamiłowań artystycznych,
- Rozwijanie zdolności, umiejętności artystycznych,
- Stworzenie bezpiecznej i atrakcyjnej formy organizacji czasu wolnego uczniów,
- Ukazanie wielkiego bogactwa świata kultury,
- Umożliwienie kontaktu z dorobkiem kultury prowadzącym do przeżyć i doświadczeń estetycznych,
- Uświadomienie rodzicom i nauczycielom wartości wychowawczych edukacji kulturalnej,
- Uświadomienie rodzicom walorów wychowawczych wspólnie spędzanego czasu z dziećmi,
- Wyposażenie nauczycieli w niezbędne umiejętności muzyczne, plastyczne, filmowe, teatralne a także wiedzę z tego zakresu,
- Wyposażenie uczniów w niezbędne umiejętności muzyczne, plastyczne, filmowe, teatralne a także niezbędną wiedzę z tego zakresu,
- Zaproponowanie metod i form pracy przydatnych w pracy z młodzieżą trudną.

Realizacja powyższych celów możliwa jest poprzez podjęcie zaproponowanych w dalszej części działań.

MUZYKOTERAPIA

Muzyka zaczyna zajmować szczególne miejsce w życiu młodzieży. Potrzeba kontaktu z muzyką nie wiąże się tylko z chęcią zaspokajania potrzeb estetycznych. Jej funkcja jest

o wiele bardziej złożona. Muzyka stwarza młodzieży możliwości przeżyć i wzruszeń, jest sposobem odreagowania na stresy emocjonalne charakterystyczne dla tego okresu. Ze względu na to, że jest to okres gotowości do przeżyć emocjonalnych związanych z muzyką i dzielenia ich z partnerem lub grupą przyjaciół, łatwiej, w tym okresie niż w innych, rozwinąć u „muzycznie nie rozbudzonego młodego człowieka” zainteresowanie muzyką⁶⁶.

W okresie gimnazjalnym, w dalszym ciągu rozwija się umiejętność dokonywania ocen i zwiększony krytycyzm w stosunku do własnych wykonanych muzycznych. W konsekwencji może to prowadzić do zaprzestania uprawiania muzyki. Właściwe rozwijanie i stymulacja sprawności wykonawczych, może okazać się niezmiernie przydatna do utrzymania nawyków i zainteresowań muzycznych młodzieży. Widoczne przechodzenie z myślenia konkretnego i obrazowego do myślenia abstrakcyjnego sprzyja rozwijaniu takich operacji umysłowych jak: porównywanie, uogólnianie, wnioskowanie, klasyfikowanie. Zwiększeniu ulega również zdolność do operowania wiedzą muzyczną i umiejętność rozwiązywania zadań muzycznych. Dalszemu rozwojowi ulegają także niektóre zdolności percepcyjne⁶⁷.

W wieku gimnazjalnym następuje gwałtowny rozwój zdolności muzycznych, dlatego też muzyka zaczyna spełniać funkcję środka wyrazu różnych nastrojów i uczuć, w reakcji na stresy emocjonalne dostarcza przeżyć i wzruszeń oraz zajmuje jedno z najważniejszych miejsc w obszarze zainteresowań uczniów. Okres gimnazjalny stwarza więc kolejną szansę dla edukacji muzycznej, którą można efektywnie wykorzystać w pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym.

W związku z powyższym proponuje się podejmowanie następujących działań:

Warsztaty dla uczniów:

- Wokalno-instrumentalna ekspresja muzyczna - (nauka gry na gitarze i keyboardzie, muzykowanie zespołowe, karaoke),
- Kreatywność muzyczna – tworzenie muzyki z wykorzystaniem komputerowych edytorów muzycznych,
- Percepcja muzyki artystycznej i popularnej – (przygotowanie i prezentacja pokazów multimedialnych, słuchanie wybranych przykładów, muzyka relaksacyjna, udział w koncertach muzyki popularnej lub artystycznej),
- Koncert muzyczny oraz prezentacja kreatywności muzycznej.

Warsztaty dla nauczycieli:

- Formy aktywności muzycznej uczniów – ze szczególnym uwzględnieniem kreatywności i percepcji muzycznej,
- Nauka gry na gitarze i innych instrumentach szkolnych – problemy wykonawstwa artystycznego i muzykowania zespołowego,
- Wartości wychowawcze muzyki – wykorzystanie muzyki w pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Zajęcia praktyczne dla rodziców:

- Wspólne uczestnictwo w koncertach i zajęciach towarzyszących – przygotowanie do odbioru dzieła muzycznego,
- Współorganizacja koncertu muzycznego uczniów oraz udział w prezentacji podsumowującej kreatywność muzyczną uczniów.

⁶⁶ Manturzevska M., Kotarska H., *Wybrane zagadnienia z psychologii muzyki*, WSiP, Warszawa 1990, s. 45.

⁶⁷ Tamże, s. 47.

ARTETERAPIA

We współczesnej edukacji artystycznej coraz większą rolę wyznaczamy procesowi tworzenia, a nie jego rezultatom. Zaproponowane formy pracy, a w szczególności *technika mandali* działa szczególnie na uspokojenie i wyciszenie uczniów z nadpobudliwością psychoruchową. Specyficzna atmosfera towarzysząca aktywności plastycznej łagodzi napięcia i agresję. Z drugiej strony zajęcia uaktywniają uczniów nieśmiałych, a radość tworzenia powoduje, że stają się oni komunikatywni, odważniejsi i bardziej otwarci. Ideę zaproponowanej w warsztatach *mandali*, do współczesnej psychologii wprowadził szwajcarski psychiatra i psycholog Carl Gustav Jung.

Zajęcia fotograficzne to przede wszystkim kreatywna praca związana z przygotowaniem subiektywnego obrazu otaczającej rzeczywistości, umożliwiającą jednocześnie poznanie technicznych i artystycznych zasad tworzenia i edycji obrazu. W dobie cyfrowej fotografii, powszechnie dostępnego oprogramowania komputerowego oraz narzędzi (aparaty cyfrowe, telefony komórkowe) jest doskonałym sposobem na uwrażliwienie uczniów na problemy współczesnego świata.

Problemy młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym często wynikają ze specyfiki środowiska rodzinnego i wychowawczego. Dlatego istotnym jest wspieranie aktywności artystycznej dzieci przez ich rodziców (np. poprzez uczestnictwo w spotkaniach podsumowujących, wspólną organizację wystaw, udział w happeningach).

Warsztaty dla uczniów (plastyczne):

- Wizyta w galerii współczesnej - osobisty kontakt z dziełami sztuki,
- Kolorowanie gotowych wzorów *mandali* - znaczenie barw i symboli występujących w mandali,
- Projektowanie i realizacja własnych pomysłów, wypełnianie konturu koła symbolami i kolorami według własnej koncepcji,
- Tworzenie wspólnego dzieła plastycznego poprzez połączenie wykonanych indywidualnie kompozycji. Omówienie procesu twórczego,
- Prezentacja wykonanej pracy w środowisku szkolnym i lokalnym z elementami happeningu.

Warsztaty dla uczniów (fotograficzne):

- Podstawy obsługi sprzętu fotograficznego - zasady ekspozycji zdjęć, komputerowa edycja, podstawy stereofotografii,
- Zajęcia terenowe – przygotowanie materiału fotograficznego, dokumentalnego, (reportaż: *moje miasto, tolerancja, pory roku lub inne zaproponowane przez uczestników*),
- Przygotowanie wystawy fotograficznej lub prezentacji zdjęć z odpowiednio dobraną muzyką.

Warsztaty dla nauczycieli (plastyczne i fotograficzne):

- *Mandali* - technika pracy w arteterapii,
- Fotografia radość życia – wykorzystanie fotografii na zajęciach z młodzieżą trudną.

Zajęcia praktyczne dla rodziców (plastyczne i fotograficzne):

- Wspólne zwiedzanie galerii, happening, organizacja wystawy plastycznej i fotograficznej, przygotowanie prezentacji zdjęć wraz z odpowiednio dobraną muzyką.

DRAMATERAPIA (FILM I TEATR)

Film uważa się za sztukę zaspokajającą potrzeby współczesnego człowieka, za swoiste pogranicze sztuki i techniki. Ze względu na masowe oddziaływanie, w mowie potocznej nazywa się go często „dziesiątą muzą”, „fabryką snów”, „widowiskiem dla milionów”. Określany jest także jako „sztuka sztuk”, „metajęzyk różnych sztuk”. Dostarcza wszechstronnych przeżyć estetycznych, oddziałując przez obrazy, słowa i muzykę. Cechą charakterystyczną zewnętrznej budowy filmu jest ciągła zmiana ujęć i planów, zaś o budowie wewnętrznej decyduje „(...) sposób przedstawienia treści, układów elementów obrazowych, sekwencje sceny i ujęcia w powiązaniu ze słowem, według kolejności zdarzeń”⁶⁸.

Sztuka filmowa, operując bogactwem i różnorodnością środków wyrazowych, skomplikowanymi układami planu, kategoriami czasu i ruchu, stwarza nieograniczone możliwości kreowania biegu wydarzeń. Film, będąc w swej istocie sztuką, pozwala jednocześnie na rejestrowanie dzieł z dziedzin bardziej tradycyjnych: plastyki, teatru, muzyki.

Edukacja teatralna jest doskonałym narzędziem ekspresji, uświadamiania i rozwiązywania problemów ucznia, budowania interakcji społecznych między aktorem i widzami oraz sposobem nauki panowania nad sobą, technik relaksacyjnych, wymowy (dykcja) oraz umiejętności autoprezentacji. Formy teatralne wykorzystywane w edukacji uwrażliwiają młodych aktorów i odbiorców na różnorodność form i przejawów życia teatralnego. W *Standardach edukacji kulturalnej*⁶⁹ podkreślono ważną rolę ośrodków akademickich we wspieraniu edukacji teatralnej i filmowej. Zaproponowano organizowanie specjalnych zajęć w szkołach, wykładów, kursów, konferencji, utworzenie i prowadzenie specjalnych kierunków studiów wyższych adresowanych do czynnych i przyszłych nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

Warsztaty dla uczniów (filmowe):

- Seans filmowy w kinie,
- Podstawy wiedzy o filmie - język filmu, scenariusz filmu, plany i ujęcia, amatorskie narzędzia filmowe (kamera, aparat fotograficzny z funkcją „filmowania”, telefon komórkowy), programy komputerowe do edycji filmu, edycja filmu, montaż, efekty i udźwiękowienie,
- Zajęcia terenowe – przygotowanie materiału filmowego, dokumentalnego lub fabularnego (*tematy zaproponowane przez uczestników warsztatów*),
- Przygotowanie seansu filmowego wykonanych prac.

Warsztaty dla nauczycieli (filmowe):

- Telefon komórkowy narzędziem uczniowskiej ekspresji filmowej.

Zajęcia praktyczne dla rodziców (filmowe):

- Przygotowanie i uczestnictwo w seansie filmowym prezentującym prace uczniów.

Warsztaty dla uczniów (drama):

- Spektakl teatralny dla uczniów,
- Poznanie elementów warsztatu aktorskiego - rozwijanie wyobraźni, kreatywności, zdolności artystycznych, koncentracji i uwagi, wytrwałości, nabywanie umiejętności

⁶⁸ Lisiecki J., *Metodyka pracy z filmem wśród dzieci i młodzieży*, Centrum Animacji Kulturalnej, Warszawa 1993, s. 3 – 4.

⁶⁹ Kosiński D., Katafiasz O., Marszałek A., *Standardy edukacji filmowej i teatralnej*, [w:] Białkowski A. (red.), *Standardy edukacji kulturalnej*, Fundacja Polskiej Rady Muzycznej, Warszawa 2008, s. 20.

autoprezentacji, współpracy z rówieśnikami, umiejętności ekspresji indywidualnej poprzez realizację ćwiczeń fizycznych, aktorskich, muzyczno-rytmicznych, oddechu i głosu,

- Współczesne problemy młodzieży, zagrożenia – temat zaproponowany przez prowadzącego i uzgodniony z uczestnikami warsztatów (wykorzystanie metody dramy).

Warsztaty dla nauczycieli (drama):

- Drama w profilaktyce społecznej.

Zajęcia praktyczne dla rodziców (drama):

- Wspólne z dziećmi uczestnictwo w spektaklu teatralnym;
- Pomoc w przygotowaniu i udział w podsumowaniu zajęć teatralnych.

4.3 Metody pracy

Niewątpliwym zagrożeniem dla współczesnej kultury jest stale wzrastająca bierność jej odbiorców. Jednym ze sposobów przeciwdziałania temu zjawisku jest kreowanie własnych pomysłów artystycznych filmowych, fotograficznych teatralnych, plastycznych czy muzycznych. Ważne jest także kształtowanie świadomości odbiorcy poprzez krytyczne ustosunkowywanie się do przekazu jaki niosą - szczególnie w przypadku korzystania z mediów elektronicznych.

W trakcie realizacji programów zajęć z kulturoterapii skierowanej do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym niezmiennie istotny jest odpowiedni dobór metod i form pracy. Przy przygotowaniu programów zajęć oraz ich realizacji należy kierować się następującymi zasadami:

- zajęcia powinny być prowadzone w atrakcyjnej formie,
- prowadzone przede wszystkim z wykorzystaniem metod aktywnych,
- zawierające jak najwięcej różnorodnych form aktywności uczestników,
- powinny być dostosowane do wieku i w miarę możliwości do indywidualnych preferencji,
- wykorzystujące najnowsze osiągnięcia techniki (Internet, urządzenia do rejestracji i odtwarzania plików audio i wideo),
- odbywające się o stałej porze dnia w krótkich blokach lekcyjnych, racjonalnie wykorzystujące czas ucznia,
- preferowanie grupowych form aktywności (nieśmiałość uczniów, wzmożony samokrytycyzm, współodpowiedzialność, kształtowanie umiejętności współdziałania),
- przekazywane treści powinny być zgodne z zainteresowaniami uczestników,
- ukierunkowanie pracy na zajęcia pozaszkolne i plenerowe.

Jednoznaczne określenie i ścisłe stosowanie metod nauczania i form pracy nie jest sprawą łatwą. Zależy od wielu czynników, np. zespołu uczniowskiego, warunków realizacji zajęć, celów, jakie wyznaczy prowadzący i uwarunkują potrzeby środowiska, możliwości współpracy z nauczycielami innych przedmiotów, rodziców, środków finansowych przeznaczonych na realizację itd. Można jednak sugerować pewne procedury (sposoby postępowania), które byłyby pomocne dla osiągnięcia wyznaczonych celów edukacyjnych.

W pracy z uczniem zagrożonym wykluczeniem społecznym proponuje się przede wszystkim *wykorzystanie metod aktywnych* z marginalnym wsparciem metod „tradycyjnych”. Metody aktywne, opierając się na działaniu, zapewniają skuteczniejsze przyswajanie wiedzy,

rozwijają umiejętności współpracy i komunikacji w grupie, uczą organizowania pracy własnej i innych, pozwalają na integrację wiedzy z różnych dziedzin życia, rozwijają twórcze myślenie a przede wszystkim powodują to, że uczniowie chętniej uczestniczą w zajęciach prowadzonych tymi metodami. Zestaw metod aktywnych jest ciągle otwarty, a ich klasyfikacja jest niejednolita i zależy od przyjętych kryteriów. Do najbardziej znanych i najczęściej wykorzystywanych można zaliczyć: *metodę meta planu*, *burzę mózgów*, *mapy mentalne*, *drzewo decyzyjne*, *gry dydaktyczne*, *gry symulacyjne*, *debatę*, *kulę śniegową*, *piramidę priorytetów*, *dywanik pomysłów*, i wiele innych.

W dalszej części przedstawiono opis wybranych metod wykorzystanych w *Modelu*:

- **Metoda projektu:** jest jedną z aktywizujących metod kształcenia (strategią dydaktyczną). Metody aktywizujące to metody nauczania zwiększające czynny udział uczących się w zajęciach dydaktycznych. Według definicji Ministerstwa Edukacji Narodowej projekt edukacyjny jest zespołowym, planowym działaniem uczniów, mającym na celu rozwiązanie konkretnego problemu, z zastosowaniem różnorodnych metod⁷⁰. Oprócz wartości wychowawczych, umiejętności współdziałania, współodpowiedzialności, efektywnego zagospodarowania czasu wolnego (np. przy realizacji projektów edukacyjnych) ważne jest także uczulenie na estetykę wykonań prac, uczulenie na piękno itd.
- **Mandala:** to metoda (niekiedy klasyfikowana jako technika) pobudzającą rozwijanie twórczego myślenia, stosowana przede wszystkim w kreatywnej edukacji oraz arteterapii. Wykorzystywana może być we wszelakiego rodzaju zajęciach (sztuka, muzyka, matematyka, zajęcia świetlicowe) przeważnie jako element wprowadzający do tematu lub jako główne działanie. Podstawowa forma *mandali* składa się z okręgu z wpisanymi figurami geometrycznymi lub innymi elementami zorientowanymi na cztery strony świata. W pracy twórczej, oprócz podstawowych środków plastycznych, wykorzystuje się ryż, kolorowy piasek, wycinki z gazet, kolorowy papier i farby i wszelakie masy plastyczne. Mandala może także przybierać formę haftu lub rzeźby. Praca kreatywna nad mandalą odbywa się zwykle w ciszy i skupieniu, czasami zalecane jest włączenie relaksacyjnej muzyki, korespondującej z tematem rysunku.
- **Drama:** jest jedną z najbardziej efektywnych metod edukacyjno-profilaktycznych. Poprzez wchodzenie w różne role, uczeń obserwuje i przeżywa nie tylko to co wynika z jego dotychczasowych doświadczeń osobistych, ale także to co wynika z roli, w którą się wcielił. Zwykle w dramie wyróżnia się trzy obszary oddziaływania edukacyjnego: fizyczny (choreografia w trakcie improwizacji), emocjonalny (utożsamianie się emocjonalne z wykonywaną rolą), intelektualny (dyskusje i podsumowania po realizacji ról). Argumentem przemawiającym za wykorzystaniem dramy w pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym jest specyfika dramy. Przedstawianie motywów i konsekwencji określonych zachowań, analizowanie postaw i relacji międzyludzkich oraz poznanie sytuacji problemowych i ich rozwiązań umożliwia poznanie samego siebie lepsze zrozumienie innych. Drama także wpływa na kształtowanie umiejętności współdziałania, komunikacji interpersonalnej i postaw społecznych.

⁷⁰

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 sierpnia 2010 r. zmieniające Rozporządzenie z dnia 30 kwietnia 2007r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. nr 156, poz.1046).

- **Śpiew:** naukę rozpoczynamy od piosenek młodzieżowych, z interesującym akompaniamentem (często własnym), traktujących problemy młodzieży, zwracając uwagę na prawidłową emisję głosu. Repertuar dobieramy w konsultacji z uczniami. Indywidualizujemy nauczanie w stosunku do uczniów mających kłopoty z głosem, powierzając im inne funkcje, np. akompaniowanie na instrumentach perkusyjnych. Większość utworów wykonujemy w grupach (mniej stresujące). Stopniowo wzbogacamy repertuar, dbając o jego zróżnicowanie. Możemy wykorzystać karaoke lub inne akompaniamenty zaproponowane przez uczniów.
- **Słuchanie muzyki:** słuchając muzyki uwrażliwiamy uczniów na treści wyrazowe i programowe utworu, brzmienie, styl, formę, aparat wykonawczy, środki wyrazu. Słuchanie muzyki, należy zaczynać od „hitów” (utworów znanych, łatwych w odbiorze, ale wartościowych), stopniowo przechodząc do trudniejszych. Słuchanie powinno być odbiorem emocjonalnym utworu, pozwalającym na głębie przeżyć estetycznych. W percepcji muzycznej można wykorzystywać wizualizacje. Repertuar początkowo proponuje prowadzący, natomiast uczniowie przygotowują przykłady muzyki, którą preferują.
- **Percepcja dzieła:** udział w koncertach muzycznych muzyki popularnej, seansach filmowych, przedstawieniach teatralnych, wystawach artystycznych. Percepcja dzieła powinna być uzupełniona o podstawowe informacje o nim, w formie krótkich „ciekawostek” podanych przez nauczyciela lub wcześniej przygotowanych przez uczniów.
- **Gra na instrumentach:** nauka gry na gitarze i keyboardzie, początkowo należy grać utwory łatwe, tematy znanych dzieł muzycznych, utwory muzyki popularnej, stopniowo przechodząc do trudniejszych. Uczniom mającym kłopoty wykonawcze należy powierzać partie łatwiejsze. Ważniejsze jest prawidłowe (perfekcyjne) wykonanie łatwych utworów, oddanie stylu, nastroju niż niedokładne wykonywanie utworów trudnych. Muzykowanie w zespołach, kształtowanie odpowiedzialności za zbiorowe wykonanie muzyki. Doboru repertuaru dokonują uczniowie po konsultacji z prowadzącym.
- **Wprowadzenie do tematu zajęć w formie miniwykładu:** miniwykład powinien być prowadzony interesująco ze wsparciem technicznym i bogatym zestawem materiałów audiowizualnych (nagrania, prezentacje multimedialne, w tym komputerowe). Może być wykorzystany, jako wprowadzenie do tematu, pogadanki, dyskusji. Powinien oparty być na faktach, bez subiektywnego zabarwienia, a przedstawione wiadomości powinny być pozostawione ocenie uczniów.
- **Dyskusja:** powinna dążyć do umiejętności przedstawiania swoich poglądów, poszanowania poglądów innych, dyskusja na temat wartości dzieła artystycznego, wymaga wcześniejszego przygotowania się uczniów. Rolą nauczyciela jest stworzenie atmosfery wzajemnej tolerancji (poglądy, preferencje artystyczne).
- **Pogadanka:** często może mieć charakter wprowadzający lub podsumowujący, nauczyciel formułuje pytania w sposób problemowy, sprzyjający wyzwaniu u uczniów samodzielności w myśleniu.
- **Tworzenie muzyki:** akompaniamentów funkcyjnych (keyboard, gitara), przetwarzanie parametrów dźwięku (komputer), komponowanie utworów z gotowych „paternów”, aranżacji, realizacja nagrań tworzonej muzyki za pomocą nowoczesnych środków technicznych, konwersja plików audio.

- **Wykonywanie ćwiczeń:** kształtujących nabyte umiejętności, rozwijających poczucie piękna, kształtujących wrażliwość artystyczną, rozwijających zainteresowania artystyczne, utrwalających umiejętności i wiadomości oraz postawy ukształtowane podczas warsztatów.

Zajęcia z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym są specyficzną formą pracy dydaktyczno-wychowawczej. Poza doskonałym przygotowaniem merytorycznym, doświadczeniem, zdeterminowaniem, cierpliwością, prowadzący przy doborze metod powinien wykazać się pewną elastycznością. Modyfikacja metod, wzajemne ich przenikanie i uzupełnianie się powinno być dokonywane w zależności od sytuacji dydaktycznej panującej w trakcie realizacji zajęć.

ROZDZIAŁ V. KOMPONENT EDUKACJA NAUCZYCIELI W ZAKRESIE STOSOWANIA KULTUROTERAPII W PROCESIE WYCHOWAWCZYM

5.1 Podstawy teoretyczne

Głównym czynnikiem wpływającym na jakość edukacji jest to, co dzieje się w relacji wychowawca – uczeń, na każdym etapie edukacyjnym. Niczym nie da się zastąpić wartości, jaką jest bezpośredni kontakt ucznia z nauczycielem, choć jakość edukacji zależy też od innych czynników, tj. właściwe przygotowanie studentów do wykonania zawodu nauczyciela, a także wspieranie rozwoju zawodowego czynnych nauczycieli. Nie bez znaczenia jest tu wiedza merytoryczna, dydaktyczna, pedagogiczna, psychologiczna i socjologiczna nauczycieli, ale także ich postawy, przekonania i poglądy na temat samego siebie i swojej roli jako nauczyciela. W ostatnich latach jakość kształcenia nauczycieli staje się w wielu krajach przedmiotem szczególnej uwagi. Podejmowane są działania zmierzające do zwiększenia atrakcyjności zawodu nauczyciela, większej selektywności w zatrudnieniu nauczycieli poprzez podwyższenie wymogów kwalifikacyjnych i wprowadzenie egzaminów warunkujących możliwość wykonywania zawodu, a także wsparcie nauczycieli w zakresie rozwoju zawodowego. Więcej uwagi poświęca się też przygotowaniu studentów do wykonywanego zawodu nauczyciela.⁷¹

Zadaniem nauczyciela jest permanentne zdobywanie wiedzy, ciągle podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Jednak awans powinien opierać się na zdobywaniu wiedzy i nowych umiejętności dla samego siebie i swych uczniów, dla poprawy jakości swej pracy, nie zaś dla wyższych zarobków i dóbr materialnych. Trzeba w tej kwestii zwrócić uwagę na etyczną stronę kariery nauczyciela.⁷² Rozwój zawodowy to działania, które rozwijają indywidualne umiejętności, wiedzę, doświadczenie, a także inne cechy charakteryzujące nauczyciela. Z deklaracji polskich nauczycieli wynika, że w formach doskonalących bierze udział około 90,4% nauczycieli (Raport Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2008). W Polsce część nauczycieli „kolekcjonuje” różnego rodzaju kursy, które liczą się w ocenie nauczyciela starającego się o wyższy stopień awansu zawodowego. Najczęściej nauczyciele biorą udział w nieformalnych dyskusjach z innymi nauczycielami, kursach i warsztatach doskonalących, oraz czytają fachową literaturę. W opinii nauczycieli najczęstszą przyczyną nieuczestniczenia we własnym rozwoju zawodowym są: zbyt kosztowne szkolenia, niemożność pogodzenia rozkładu pracy w szkole z zajęciami doskonalącymi, brak w ofercie odpowiednich szkoleń, obowiązki rodzinne i brak wsparcia ze strony pracodawcy.

Brak uczestnictwa w doskonaleniu swojego warsztatu pracy wynikające z dwóch pierwszych przesłanek powinno być sygnałem dla polityki edukacyjnej, w celu wypracowania nowych rozwiązań pozwalających zmienić aktualny stan rzeczy. W analizach TALIS uwzględniono również postawy i przekonania nauczycieli, które są powiązane

⁷¹ IBE, (2011) *Spółeczeństwo w drodze do wiedzy. Raport o stanie edukacji 2010*, http://eduentuzjasci.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=233&limitstart=3.

⁷² http://eduentuzjasci.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=232%3Atalis-midzynarodowe-badanie-nauczania-i-uczenia-si-&catid=51%3Alista-badan&Itemid=78&limitstart=1.

z osiągnięciami uczniów, wyrażanymi wynikami w testach, wartością dodatnią, poziomem motywacji uczniów. Pod uwagę wzięto też czynniki składające się na klimat i kulturę szkoły. Czynności podejmowane przez nauczycieli różnią się w zależności od przedmiot nauczania, celu lekcji, od kultury pedagogicznej i zwyczajów w danej szkole. Nauczyciele podejmują najczęściej takie czynności jak: jasne określenie celów lekcji, sprawdzenie pracy domowej i zeszytów, sprawdzenie w formie pytaniowej zapamiętanego materiału i jego zrozumienia (częściej niż orientacja na ucznia i zaawansowane metody aktywizujące).

Najbardziej podejmowane są metody aktywizujące. Według w/w raportu częstotliwość podejmowania poszczególnych czynności zależy od przedmiotu nauczania, a mianowicie w przedmiotach ścisłych przeważa strukturyzacja nauczania, a w przedmiotach humanistycznych i zajęciach praktycznych tj. technika czy sztuka, stosunkowo najczęściej nauczyciele nastawieni są na ucznia, proponując pracę: w grupach, podział na grupy w zależności od umiejętności, samoocenę pracy uczniów czy dział uczniów w planowaniu lekcji. Autorzy badania TALIS zauważyli również, że współpraca nauczycieli danej szkoły poprawia jakość i efektywność procesu nauczania. Jeśli rozwój szkoły i jakość kształcenia rozpatrywać w kontekście całej szkoły, to nauczyciele muszą i powinni ze sobą współpracować, koordynować swoje strategie nauczania i optymalnie wykorzystywać zasoby szkoły. W Polsce zaobserwowano, iż stosunek nauczyciel – uczeń jest bardziej widoczny w szkołach prywatnych oraz szkołach małych liczących poniżej 100 uczniów. Według w/w raportu staż pracy ma niewątpliwie wpływ na lepsze stosunki na linii nauczyciel – uczeń niż wśród nauczycieli o niewielkim doświadczeniu w pracy nauczyciela. Ważną rolę odgrywa też satysfakcja zawodowa, która przekłada się na jakość wykonywanej pracy, a poziom zadowolenia z własnej pracy wzrasta wraz ze stażem.

Na podstawie wyników TALIS, eksperci formułują następujące rekomendacje w obszarze: przekonania, postawy i praktyki nauczycieli:

1. Należy wspierać konstruktywizm pedagogiczny i ostrożnie promować jego metody. Należy akcentować przy tym, że nauczanie w paradygmacie konstruktywistycznym nie oznacza odejścia od przestrzegania porządku i panowania nad klasą,
2. Zaleca się kłaść nacisk na różnorodność metod i dostosowanie ich do potrzeb uczniów,
3. W klasach z dużą liczbą uczniów znacznie trudniej realizować orientację na ucznia, co uniemożliwia mikroadaptatywność (dostosowanie nauczania do potrzeb konkretnego ucznia),
4. Zaleca się promowanie różnorodnych form współpracy nauczycieli oraz rozwój zawodu, opierający się na współpracy,
5. Poważną przeszkodą w skutecznym nauczaniu jest zła atmosfera, hałas i bałagan w klasie. Należy kłaść nacisk na techniki zarządzania klasą, które jednocześnie pozwalają na indywidualizowanie ucznia.⁷³

Nowa podstawa programowa stawia przed szkołą zadanie rozwijania umiejętności i postaw, warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie. Wyrażają to zarówno zapisy dotyczące głównych celów edukacyjnych, jak i wymagań ogólnych oraz szczegółowych związanych z poszczególnymi przedmiotami. Zgodnie z nową podstawą programową szkoła między innymi ma uczyć: umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów, tworzenia

⁷³ OECD, (2009). *TALIS Nauczanie – wyniki badań 2008. Polska na tle międzynarodowym*, MEN, IBE Warszawa 2009.

wypowiedzi: jej przygotowania i publicznego wygłaszania. Uczniowie mają poznać i zrozumieć zjawiska spotykane w otaczającym szkołę świecie, sprawnie komunikować się z innymi ludźmi i umieć wspólnie działać, przygotować się do wykonywania różnych zadań, które życie osobiste, uczestnictwo obywatelskie i praca zawodowa stawiają przed dorosłym człowiekiem.

Obecny system sprawdzania osiągnięć uczniów opiera się na systemie egzaminów zewnętrznych. W przypadku gimnazjum, poza możliwościami tego systemu znajduje się sprawdzenie wielu kompetencji, które szkoła ma kształcić. Szczególnie dotyczy to kształtowania umiejętności i postaw związanych z pracą zadaniowo - projektową, umiejętnościami współdziałania i pracy zespołowej, inicjatywnością i kreatywnością. Realizacja nowej podstawy programowej wymaga wprowadzenia do systemu edukacyjnego elementów, które wpłyną na osiągnięcie wskazanych w podstawie programowej celów. Skuteczną metodą kształcenia kompetencji, potrzebnych do pełnienia w przyszłości pożądaných ról osobistych, społecznych i zawodowych jest realizowanie przez zespół uczniów projektu edukacyjnego opisanego jako systematyczne, długoterminowe przedsięwzięcie prowadzone przez zespół uczniów pod opieką nauczyciela, na które składają się planowanie, wykonanie i publiczna prezentacja osiągniętych efektów. Wprowadzenie metody projektu, umocowanej w prawie oświatowym jako obowiązkowej i powszechnej, wymaga ustalenia w szkole odpowiednich sposobów organizacji pracy.

Praca nauczyciela nie może polegać wyłącznie na przekazywaniu informacji czy odpowiednio ustrukturyzowanych wiadomości, lecz na stawianiu problemów w powiązaniu z określonymi rzeczywistymi sytuacjami, na ukazywaniu problemów w taki sposób, aby uczeń mógł uczyć się dostrzegać, definiować, a następnie rozwiązywać problemy i widzieć je w szerszym kontekście. Nie jest dziś nowością dla współczesnego nauczyciela, że działania pedagogiczne mają na celu pełny rozwój osobowości ucznia z poszanowaniem jego autonomii, a praca nauczyciela powinna opierać się na stałym dialogu, przyczyniać się do kształtowania sądów, zmysłu krytycyzmu, indywidualnej odpowiedzialności, tak, aby młodzi ludzie potrafili w przyszłości przewidywać i tworzyć zmiany, dostosowywać się do nich oraz uczyć się przez całe życie. Nauczyciel powinien porzucić dotychczasową rolę „solisty” – dostarczyciela wiadomości. Powinien stać się „akompaniatorem” – przewodnikiem ucznia w jego poszukiwaniu, organizowaniu i posługiwaniu się wiedzą, powinien raczej kierować umysłem ucznia niż go modelować, wskazując jednak fundamentalne wartości będące istotnymi drogowskazami życia.⁷⁴ W takim podejściu do procesu kształcenia szczególnie istotne jest dostrzeganie ucznia jako jednostki, jego potrzeb i zainteresowań, uczenie się we współpracy, rozwiązywanie problemów oraz osobista odpowiedzialność ucznia za efekty podejmowanych działań. Zmienia się rola nauczyciela z wszytkowiedzącej osoby, tylko przekazującej wiedzę, w organizatora procesu kształcenia, którego główna rola polega na tworzeniu właściwych warunków sprzyjających samodzielnej i twórczej pracy uczniów.

W odróżnieniu od tradycyjnego kształcenia, które traktuje przekazanie wiedzy jako podstawowy sposób przygotowania ucznia do dorosłego życia, kształcenie nakierowane na rozwój kompetencji kluczowych głównie nacisk kładzie na rozwój umiejętności i kształtowanie postaw sprzyjających osiąganiu sukcesów, zarówno w szkole, w życiu zawodowym, jak i w działalności społecznej czy w rodzinie. Podejście do procesu kształcenia nakierowane na

⁷⁴ Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacquesa'a Delorsa: *Edukacja jest w niej ukryty skarb*, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1998, s.147–152.

rozwój kompetencji kluczowych, w tym szczególnie przedsiębiorczości i innowacyjności, pozwala nauczycielowi:

- wzmacniać uczniów w uczeniu się i rozumieniu „co?” „jak?” i „dlaczego?”,
- zachęcać uczniów, aby przejmowali odpowiedzialność za własne kształcenie, i decydować, wraz z nauczycielem, w jakim kierunku powinno ono zmierzać,
- dostarczać uczniom możliwości uczenia się poprzez działanie przy wykonywaniu doświadczeń, ćwiczeń, zadań projektowych i dzielenie się wiedzą z innymi,
- być elastycznym i otwartym na potrzeby edukacyjne uczniów,
- ukształtować u uczniów umiejętność wypowiadania się, dyskusji i obrony własnych poglądów,
- współpracować z innymi nauczycielami w celu urzeczywistnienia idei integracji międzyprzedmiotowej,
- być pozytywnie odbieranym i zachęcać innych do działania,
- przyznać się do faktu, że nie zna się wszystkich odpowiedzi i uczyć się wraz z uczniami.⁷⁵

Tabela 1. Zestawienie stylów nauczania

Podjęcie tradycyjne	Podjęcie wykorzystujące metodę projektów
skupia się na treści	skupia się na procesie dochodzenia do wiedzy
nauczyciel jest w centrum zainteresowania	uczeń jest w centrum zainteresowania
nauczyciel jest ekspertem	nauczyciel jest organizatorem procesu kształcenia
nauczyciel jest nieomylny	nauczyciel ciągle się uczy
uczniowie są bierni	uczniowie aktywnie uczestniczą w procesie kształcenia
zagadnienia poruszane na lekcji są z góry ustalone – „realizacja programu”	elastyczność w ustalaniu tematyki zajęć – „osiąganie celów kształcenia”
nacisk jest położony na teorię	nacisk jest położony na zastosowanie teorii w praktyce
pojedynczy temat związany z jednym zagadnieniem	zagadnienia interdyscyplinarne łączące różne dziedziny
strach przed błędami	uczenie się na błędach
ograniczona wymiana informacji	uczenie się we współpracy (interakcyjne między uczniami)

Zamieszczone w tabeli 1 zestawienie stylów nauczania prezentuje porównanie tradycyjnego podejścia do procesu kształcenia z podejściem nakierowanym na rozwój kompetencji kluczowych, szczególnie poprzez wdrażanie do praktyki szkolnej projektów edukacyjnych.

Koniecznym wydaje się przygotowanie nauczycieli wychowawców do nowej roli w oświacie. Poznanie prawidłowości faz rozwoju młodzieży, działania grup społecznych, metod oddziaływania na rozwój może doprowadzić do podniesienia rangi wychowawców w szkole i zmienić korzystnie stan moralny młodego człowieka. Wychowawcy są bardzo ważni

⁷⁵ Mikina A., Zając B., *Jak wdrażać metodę projektów? Poradnik dla nauczycieli i uczniów gimnazjum, liceum i szkoły zawodowej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.

dla dzieci, mogą zrobić dla nich bardzo wiele, a przede wszystkim niepowodzenia przekształcić w sukcesy. Współczesne badania pedagogów i psychologów szkolnych dowodzą, iż w środowiskach przedszkolnych, szkolnych, domach dziecka itp., obserwuje się wzrastającą liczbę dzieci z zaburzeniem rozwoju osobowości. Dzieci te mają trudności w nauce, dostosowaniu się do otoczenia, nierzadko sprawiają kłopoty wychowawcze rodzicom i nauczycielom. U wielu uczniów stwierdza się znaczny stopień nadpobudliwości. Mają obniżone procesy hamowania, słabo kontrolują swoje zachowania, z trudem odróżniają to, co dobre, słuszne od tego, co niepożądane. Są nadmiernie ruchliwi, impulsywni, przekorni, często używają obraźliwych zwrotów. Wielu psychologów i pedagogów szkolnych zaleca, aby w trakcie zajęć lekcyjnych, przerw śródlekcyjnych, zajęć świetlicowych wprowadzać ćwiczenia, które pełnią funkcje dydaktyczne i terapeutyczne.

Naprzeciw temu wychodzi właśnie kulturoterapia zawierająca w sobie muzykoterapię, arteterapię, dramaterapię, biblioterapię itp. Zajęcia z elementami w/w odmian terapii, można prowadzić w każdej placówce po spełnieniu odpowiednich warunków. Bardzo przydatnym miejscem staje się świetlica szkolna. Uczeń korzystający ze świetlicy odrabia tu lekcje, uczestniczy w różnych zajęciach, które mają na celu zapewnienie mu kulturalnej i zorganizowanej rozrywki. Zajęcia z muzykoterapii, dramaterapii czy biblioterapii pozwalają uczestnikom uświadomić sobie własne możliwości i je ukierunkować.

Jako jeden z rezultatów projektu zamierza się wyposażyc wychowawcę w kluczowe umiejętności by z łatwością mógł wspierać uczniów jako:

- *doradca* – który jest do dyspozycji, gdy uczniowie mają problem z rozwiązaniem trudnego zadania lub gdy czegoś nie rozumieją, a także wtedy, gdy są niepewni,
- *animator* – który inicjuje metody i objaśnia ich znaczenie dla procesu uczenia się, przedstawia cele uczenia się i przygotowuje materiały do pracy,
- *obserwator i słuchacz* – który obserwuje uczniów przy pracy i dzieli się z nimi tymi obserwacjami,
- *uczestnik procesu dydaktycznego* – który nie musi być doskonały i jest przykładem osoby, która uczy się przez całe życie,
- *partner* – który jest gotowy modyfikować przygotowaną wcześniej lekcję w zależności od sytuacji w klasie.

5.2 Cele i działania

Kulturoterapia poprzez swoje oddziaływania ma za zadanie zapobiegać pogłębieniu się patologii społecznych, wpływać na rozwój zdolności, które mają urzeczywistniać pragnienia i zamierzenia dziecka. Wspierać również uzewnętrznienie emocji, pragnień, myśli, spojrzenia na nie z bliska oraz pomóc w dostrzeżeniu ich przez bliskich. Ma na celu wydobyć z młodzieży siłę i energię, które wspierają ją we własnym rozwoju.

Celem głównym warsztatów z zakresu kulturoterapii dla nauczycieli jest rozwój aktywności wychowawczej w zakresie pracy pedagogicznej z młodzieżą trudną, przy zastosowaniu nowoczesnych technik terapeutycznych tj. arteterapii, muzykoterapii, dramaterapii oraz poprzez rozwój nowych specyficznych umiejętności i kompetencji u nauczycieli (np. artystycznych lub muzycznych). W celu osiągnięcia celu głównego określono również cele szczegółowe zawierające w sobie:

1. *Cel wychowawczy* - stworzenie okazji do pełnego i bogatego wykorzystania własnych możliwości i rozwijania większej świadomości u nauczycieli, nie tylko na poziomie percepcji intelektualnej, lecz również emocjonalnej i duchowej,
2. *Cel terapeutyczny* – umożliwienie rozładowania napięć wewnętrznych, likwidując nagromadzone negatywne emocje towarzyszące nauczycielom w relacjach nauczyciel – uczeń czy nauczyciel – nauczyciel,
3. *Cel kreatywny* – rozwój u nauczycieli nowych uzdolnień i zainteresowań, myślenia i wyobraźni, pomagającej zrozumieć własnych uczniów,
4. *Cel inspirujący* – wyzwolenie u nauczycieli możliwości twórczych,
5. *Cel komunikacyjny* – rozwój komunikacji werbalnej jak i niewerbalnej, poprzez spontaniczne i swobodne wyrażanie swoich myśli i uczuć,
6. *Cel integrujący* – rozwój u nauczycieli umiejętności społecznej współpracy, polepszenie relacji w zakresie wychowawca – uczeń,
7. *Cel indywidualizujący* – przygotowanie i wyrażenie własnej ekspresji uczuć czy myśli towarzyszącej nauczycielom w ich pracy wychowawczej.⁷⁶

W celu osiągnięcia zamierzonych rezultatów projektowych zaplanowano następujące działania w pracy z nauczycielami:

1. *Warsztaty edukacyjne dla nauczycieli z muzykoterapii, które umożliwią realizację poniższych celów:*
 - a. Zapoznanie nauczycieli z możliwościami zastosowania różnych rodzajów terapii wykorzystujących muzykę,
 - b. Przekazanie wiedzy dotyczącej rodzajów zaburzeń rozwojowych człowieka, wobec których można stosować muzykoterapię,
 - c. Prezentacja podstawowych metod oraz technik pracy muzykoterapeutycznej,
 - d. Rozwój umiejętności pracy grupowej z wykorzystaniem muzykoterapii,
 - e. Uwrażliwienie odbiorców na piękno zawarte w muzyce.
2. *Warsztaty edukacyjne dla nauczycieli z dramaterapii, dzięki którym zamierza się osiągnąć poniższe cele:*
 - a. Upowszechnienie wiedzy dotyczącej zastosowania dramaterapii w procesie wychowawczym i resocjalizacyjnym,
 - b. Zdobycie wiedzy o zasadach pracy z wykorzystaniem dramaterapii (cele i etapy postępowania oraz uwarunkowania wyboru rodzaju dramaterapii),
 - c. Zdobycie umiejętności potrzebnych do prowadzenia zajęć z dramaterapii,
 - d. Nabycie umiejętności konstruowania scenariuszy dramowwch, psychodramowych i bajek terapeutycznych.
3. *Warsztaty edukacyjne dla nauczycieli z arteterapii zakładają realizację takich celów jak:*
 - a. Poznanie teoretycznych podstaw terapii przez sztukę,
 - b. Rozwój umiejętności stosowania różnych metod pracy arteterapeutycznej na zajęciach indywidualnych i grupowych,
 - c. Realizacja różnych formy działań arteterapeutycznych w praktyce pedagogicznej,
 - d. Tworzenie przez nauczycieli przykładowych planów terapii z wykorzystaniem sztuki.
4. *Warsztaty mediacyjne dla nauczycieli poprzez, które zostaną zrealizowane poniższe cele:*
 - a. Doskonalenie umiejętności w zakresie rozwiązywania konfliktów,

⁷⁶ Lewadowska-Kidoń T., *Drama w kształceniu pedagogicznym*, wyd. UMCS, Lublin 2001.

- b. Poznanie podstawowych technik i metod negocjacyjnych,
- c. Nauka poprawnej komunikacji interpersonalnej,
- d. Trening asertywności ogólnej: uwzględniający umiejętności opierania się naciskom i skutecznej odmowy w trudnych sytuacjach życiowych,
- e. Nauka technik radzenia sobie ze stresem.

5.3 Metody pracy

W bezpośredniej pracy z nauczycielami zamierza się zastosować takie metody jak:

- *wykład*, który służy przekazywaniu informacji z zakresu poruszanej problematyki. Wymaga od słuchaczy myślenia hipotetyczno-dedukcyjnego,
- *pogadanka* - jej istota polega na rozmowie kierowanej trenera ze słuchaczem. Trener zmierzając do osiągnięcia sobie znanego celu stawia pytania słuchaczom, na które oni udzielają odpowiedzi. Jest to najstarsza metoda dydaktyczna, stosowana już przez Sokratesa,
- *praca w grupach* - wg A. Kamińskiego to sposób organizacji pracy, w którym trener ma przed sobą zespółony przez wspólne zadanie (problem) zbiór osób, wiąże go nie tylko dialog z poszczególnymi członkami tej zbiorowości [...], ale i umiejętność przewodzenia lub przodowania w grupie i takiego oddziaływania na grupę, aby na straży zadań i zwyczajów sugerowanych przez trenera - stał nie tylko on, lecz także członkowie grupy,
- *burza mózgów* – istota tej metody jest w miarę szybkie, samodzielne, często intuicyjne i spontaniczne, zaproponowanie pomysłów rozwiązania problemu. Przebiega w trzech fazach następujących po sobie, a mianowicie jako pierwsza występuje faza wstępna, a po niej uczestnicy zgłaszają pomysły. Podsumowani następuje poprzez ustosunkowanie się uczestników do wcześniej wymienionych pomysłów. Burza mózgów jest bardzo chętnie wykorzystywana w szkolnictwie i to zarówno w procesie nauczania jak i wychowania, Szczególną uwagę zwraca się nie na znalezienie samego rozwiązania tylko na to by na danym materiale i w dany sposób kształcić uczestników⁷⁷,
- *dyskusja* polega na wymianie poglądów na określony temat, jest to odbicie poglądów własnych lub odwołanie się do poglądów innych osób, odmiennosc stanowisk. Odmianny dyskusji: wspólne rozwiązywanie problemów, kształtowanie przekonań, uzupełnienie wiedzy,
- *gry dydaktyczne - odgrywanie ról (inscenizację)* polega na odtwarzaniu bardziej złożonych sytuacji problemowych, wymaga samodzielnego rozwiązania problemu w trakcie symulacji. Walory: uczą obserwowania wzajemnych stosunków między ludźmi i krytycznie oceniać ich postępowanie, wdrażają do wczuwania się w motywy zachowania innych i wyciągania wniosków z ich postępowania,
- *praca z książką* – jeden z najważniejszych sposobów zarówno poznawania jak i utrwalania nowych wiadomości. Samodzielne korzystanie z książek przez słuchaczy

⁷⁷ Kruszewski K., *Kształcenie w szkole wyższej. Podręcznik umiejętności dydaktycznego*, PWN, Warszawa 1988.

może mieć formę - uczenia się z podręcznika, - sporządzania notatek, - lektury uzupełniającej.⁷⁸

Aby uzyskać zamierzony efekt, tj. aktywność całej grupy, metody pracy będą ze sobą łączone.

Według W. Okonia formy kształcenia to organizacyjna strona procesu kształcenia, określająca warunki jego przebiegu i rodzaje aktywności uczestników. Formy kształcenia wiążą się ściśle z założonymi przez nauczyciela celami kształcenia oraz kryteriami doboru uczniów.⁷⁹

Zajęcia organizowane dla nauczycieli będą miały często formę zajęć warsztatowych, przygotowujących wychowawców do rozwoju aktywności całej grupy. Wszyscy członkowie grupy działają, myślą, rozwiązują problemy, uczą się wzajemnie, wyciągają wnioski. Ważną rolę spełnia prowadzący zajęcia warsztatowe, który powinien umiejętnie sterować przebiegiem zajęć.

⁷⁸ Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka ogólna*, Wyd. Graf-Punkt, Warszawa 2000.

⁷⁹ Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wyd. Żak, Warszawa 1995.

ROZDZIAŁ VI. REZULTATY I PRODUKTY

Produktami podlegającymi upowszechnianiu i włączaniu do polityki będzie: *Zintegrowany Model Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*, zawierający w sobie:

1. Zestaw programów edukacyjnych, wykorzystujących kulturoterapię jako metodę pracy wychowawczej,
2. Zestaw przetestowanych procedur i dobrych praktyk współpracy instytucji działających na rzecz młodzieży zagrożonej,
3. Zestaw przetestowanych procedur i dobrych praktyk w pracy z rodzicem i uczniem wykluczonym społecznie,
4. Zestaw materiałów edukacyjnych dla nauczycieli (podręcznik), zawierający następujące treści:
 - Koncepcja *Modelu Zintegrowanej Kulturoterapii w Pedagogice Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*,
 - Budowa systemu wartości i kompetencji społecznych (podstawy teoretyczne, cele i działania, metody pracy),
 - Wychowanie przez kulturę i kształtowanie kompetencji artystycznych (podstawy teoretyczne, cele i działania, metody pracy),
 - Edukacja nauczycieli w zakresie stosowania kulturoterapii w procesie, wychowawczym (podstawy teoretyczne, cele i działania, metody pracy),
 - Postulowane rezultaty działań,
 - Konspekty zajęć terapeutycznych z wykorzystaniem kulturoterapii w pracy wychowawczej,
 - Przykłady dobrych praktyk - materiały edukacyjne.

Rezultaty, które zamierza się osiągnąć u uczniów obejmują kompetencje społeczne, które stanowią zbiór umiejętności życiowych. Do tych umiejętności zaliczyć można:

- poprawną komunikacji interpersonalną,
- integrowanie się w grupie,
- nauka odpoczynku i relaksacji,
- usprawnienie funkcji percepcyjno-motorycznych,
- poprawienie kondycji psychofizycznej, wzrost pozytywnego nastawienia do życia i wzmocnienie sił witalnych,
- zdolności do nawiązywania więzi i przyjaźni oraz prawidłowych relacji z rówieśnikami, jak również osobami dorosłymi,
- umiejętności wychodzenia z sytuacji konfliktowych bez uciekania się do stosowania przemocy,
- asertywność, zdolność do opierania się naciskom ze strony rówieśników,
- zwiększenie jakości życia poprzez udział w kulturze,
- uwrażliwienie na muzykę i szeroko rozumianą sztukę,
- uwrażliwienie na piękno zawarte w otaczającym nas świecie,
- poprawa rezultatów w zakresie osiągnięć szkolnych.

Natomiast rezultaty, które zamierza się osiągnąć u nauczycieli to:

- wzrost motywacji do doskonalenia własnego warsztatu pracy,

-
- opanowanie nowych umiejętności praktycznego zastosowania różnych metod pracy wychowawczej z wykorzystaniem kulturoterapii, arteterapii, muzykoterapii, dramatoterapii,
 - umiejętności rozpoznawania problemów uczniowskich i doboru odpowiednich metod ich rozwiązywania,
 - opanowanie umiejętności w zakresie ujawnienia i rozładowania zablokowanych emocji i napięć u uczniów,
 - opanowanie umiejętności w zakresie integrowania grupy oraz poprawy komunikacji interpersonalnej wśród uczniów.